

18. Yüzyıl Osmanlı-İngiliz Ticareti

Program Kodu: 1001

Proje No: 113K149

Proje Yürütücüsü:
Prof. Dr. Erol ÖZVAR

Araştırmacı(lar):

Doç. Dr. Numan ELİBOL

Danışman(lar):

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU

...

Bursiyer(ler):

S. Çağrı KOCAKAPLAN

Derviş T. KOYUNCU

OCAK 2015

ANKARA

İÇİNDEKİLER

KAPAK

İÇİNDEKİLER

TABLO VE ŞEKİLLER

ÖZET

ABSTRACT

SONUÇ RAPORU ANA METNİ

I) GİRİŞ

II) LİTERATÜR ÖZETİ

III) GEREÇ VE YÖNTEM

IV) BULGULAR

A) TİCARET HACMI

B) TİCARET DENGESİ

C) MAL KOMPOZİSYONU

1. OSMANLI'YA İHRAÇ MALLARI

2. OSMANLI'DAN İTHAL MALLARI

V) TARTIŞMA VE SONUÇ

ÖZET

Bu araştırma 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında yapılan ticareti birinci el kaynaklara göre analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönde belirlenen öncelikli hedef, ticaretin genel karakterini tespit etmek olmuştur. Bunun için iki bölge arasındaki ticaretin hacmi, ticaret dengesi ve mal kompozisyonu ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte, yararlanılan kayıt türünün sistematığına bağlı olarak, belirli dönemlerde gemi sayısı, tonaj ve miktar bilgileri de dikkate alınmıştır. Daha sonra ticarete hakim olan uzun vadeli trendlere bakılmış ve bu trendlerin zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişiklikler ele alınmıştır. Söz konusu değişiklikler temelinde de, ikili ticaretin evrimi tanımlanmaya çalışılmıştır.

Araştırmaya esas teşkil eden kaynak malzemenin tamamına yakını gümrük kayıtları teşkil etmiştir. Bu kayıt türü ile ilgili olarak, yüzyılın geneline yakınında İngiliz kaynaklarına müracaat edilmiş; ancak 18. yüzyıl sonları için Osmanlı gümrük kayıtlarından da yararlanılmıştır. Yüzyıl sonları için, iki farklı kayıt türünden elde edilen bulguların karşılaştırılması yoluna da gidilmiştir.

Araştırma sonunda, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında yapılan ticaretin büyük ölçüde tekstil (mensucat) ürünlerinden meydana geldiği; ticaret hacminde düşüş eğilimin hakim olduğu; Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde hammadde ihraç edip mamul mal ithal ettiği; ve ithalat-ihracat dengesinin Osmanlı Devleti'nin lehine olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ancak farklı mal gruplarına ait ticaret trendlerinin ayrı ayrı ele alınması halinde, 18. yüzyılın sonlarına doğru yüzyılın geneline hakim olan bu klasik görüntünün değişmeye başladığı; tekstil ürünlerinin toplam ticaret hacmi içerisindeki payının azalmaya başladığı; sömürge ürünlerinin toplam ticaret hacmi içerisindeki payının arttığı; bu artışın, dönemin inkişaf içerisindeki metalürji, tekstil vb. sanayi dallarının hammadde veya ürünlerine de yansıdığı görülmektedir.

ABSTRACT

This research intends to analyze the trade conducted between the Ottoman Empire and England through the 18th century on the basis of first-hand sources. To this end, it first tries to describe the general character of this trade. Thus it brings into light the volume and the balance of the trade, together with the composition of the goods. Next, it utilizes the information on the ship number, the tonnage and the quantity of the goods, depending on the materials used and limited to certain periods. Then it handles the long term trends and tries to explain the changes taking place in the long run. It tries to show how the events evolved over time.

Almost all of the source material consisted of customs registers. For most of the 18th century these registers turned out to be those of English customs registers; but late 18th century Ottoman customs registers were also partly utilized. The results of both sets of registers were also attempted to be compared.

At the end of the research it was found out that the trade between the Ottoman Empire and England in the Eighteenth century consisted mostly of textile products; the volume of trade tended to decrease through the century; and the balance of trade was against England. Looking at the trend of the trade of separate articles, however, the above-described pattern seems to have tended to change. Towards the late century the rate of the textiles within total figures started to decrease; the weight of the colonial products in totals of volume of trade increased; and the ensuing increase was reflected in the figures of the manufactured articles or raw materials of such developing industries as metallurgy and textiles.

SONUÇ RAPORU ANA METNİ

I) GİRİŞ

Sanayi Devrimi'nin (1760-1830) Kuzey Avrupa ülkeleriyle dünyanın geri kalan bölgeleri arasında iktisadi açıdan Büyük Ayrışma (Great Divergence) meydana getirdiği genel kabul gören bir görüştür. Devrimle birlikte kitlevi üretim sürecine giren ilgili ülkeler dünyayı kendilerine geniş bir pazar haline getirmişlerdir. Sanayi mamulleri ihracı karşılığında hammadde ve tarımsal ürün ithaline dayalı Avrupalı dış ticaret şeklinin bu modern devrimin sonuçlarından biri olduğuna şüphe yoktur. Bu sonucun yeni olup olmadığı, yani Sanayi Devrimi öncesinde Avrupa ile dünyanın geri kalan bölgeleri söz gelişi Doğu Akdeniz bölgesi arasındaki dış ticaretin mahiyetinin ve şeklinin uzun yüzyıllar boyunca yavaş yavaş gelişerek şekillenmiş ve Sanayi Devrimi'nin ise bu oluşumu olsa olsa yoğunlaştırmış ve hacim açısından geliştirmiş olup olmadığı tartışmalıdır. Kuzey Avrupalı ülkelerin dikkat çekici dış ticaret ortağı olan Osmanlı Devleti'nin topraklarında Sanayi Devrimi'nin ilk etkilerinin görülmeye başladığı tarihler 18. Yüzyılın sonları ve 19. Yüzyılın başlarıdır. 19. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı piyasalarını istila eden ürünlerin yerli sektörleri dramatik bir şekilde değiştirip değiştirmediğini; değiştirdi ise bunun düzeyini ölçmek için Sanayi Devrimi öncesi durumun aydınlatılması gerektiği Osmanlı dış ticaret tarihine dair yapılan araştırmalarda sıkça vurgulan bir konudur. İlgili literatürde sık ve güçlü bir biçimde yapılan vurguya rağmen, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı ülkelerle olan dış ticari ilişkilerinin uzun vadeli seyri, ithalat ve ihracatının kompozisyonu, dış ticaret hadleri, mallarının fiyatlar ve ulaştırma maliyetleri gibi konularda hazırlanan monografiler oldukça sınırlı kalmıştır. Elinizdeki bu proje sözü edilen eksikliğin giderilmesine mütevazı bir katkı yapmayı hedeflemektedir. Proje, Osmanlı Devleti ile Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren İngiltere arasındaki 18. Yüzyıl boyunca gelişen bir asırlık dış ticaret ilişkilerini araştırma konusu olarak almaktadır. Yapılan ciddi araştırmalara rağmen bugüne dek bu konuda bilinenler, kantitatif olarak oldukça sınırlı kalmıştır ve daha çok niteliksel ve genel mahiyette verilerden oluşmuştur. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en temel fark, ilgili yüzyılda Osmanlılar ile İngilizler arasındaki mal kompozisyonu, sigorta ve navlun ve fiyatlar bakımından dış ticarete dair en bütüncül bilgileri ortaya koyacak olmasıdır. Bu özelliği ile araştırma projesi, büyük kısmı İngiliz gümrük kayıtlarından ve bir ölçüde Osmanlı gümrük belgelerinden en yeni verileri sağlayarak ve işleyerek yukarıda sözü edilen temel sorun, Büyük Ayrışma'nın tarihsel kökleri hakkında önemli bir katkı yapmaya adaydır.

Osmanlı Devleti'nin dış ticareti, 18. Yüzyılın başlarından itibaren geçici kesintiler olsa da sürekli bir genişleme eğilimi içinde olmuştur. Dış ticareti yasak olan malların önündeki ihracat engellerinin kaldırılması gibi kurumsal yenilikler yanında, 18. Yüzyılın ilk yarısındaki nispi barış ve sükûn ortamının getirdiği istikrar ve üretim artışı, dış talepte görülen canlanma, ihracata konu olan malların fiyatlarının nispi düşüklüğü Osmanlı Devleti'nin dünya ile olan dış ticari ilişkilerinin artışında temel etkenler arasında yer alır.

İncelenen yüzyılda Osmanlı dış ticaretinde dikkat çeken üç eğilimden söz edilebilir. Bunlardan ilki dış ticarete, bilhassa ihracata konu olan emtianın kompozisyonu, dünya ticaretinde meydana gelen değişmelere paralel olarak, değişme göstermiştir. İkinci eğilim, dış ticaretin yapıldığı kentlerde gözlenmiştir. Özellikle Avrupalı ülkelerle olan ihracat ve ithalatta daha önce dikkat çekmeyen kent ve kasabalar bu dönemde birer dış ticaret merkezi olarak doğmuşlardır. 18. Yüzyıl Osmanlı dış ticaretinde görülen bir başka eğilim, dış ticaret ortaklarının ağırlıklı yerlerinin değişmesidir.

İngiltere, 16. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nden elde ettiği ticari imtiyazları iyi değerlendirerek 17. yüzyılda Hollanda ile birlikte Osmanlı Devleti'nin en fazla ticaret yaptığı Batılı devlet olmuş; ne var ki Fransızların daha rekabetçi fiyat ve kalite sunan kumaşlara dayalı ihracat politikası, 18. Yüzyılın ilk çeyreğinde İngilizlerin Osmanlı Devleti'yle en çok ticaret yapan ülke olma imtiyazını sarsmıştır. Bu tarihten itibaren yüzyılın sonlarına dek Fransa'nın ardından Osmanlılarla en çok ticaret yapan ikinci ülke olarak kalmıştır. 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ticaretle Fransa'nın gerisine düşen İngiltere, 19. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde eski hâkimiyetini yeniden kazanmış ve Osmanlı Devleti'nin en önemli ticari ortağı halini almıştır. Bu şartlar altında İngiltere'yi Yeni ve Yakın Çağlarda Osmanlı Devleti'nin en önemli Batılı dış ticaret ortağı olarak görmek yanlış olmayacaktır.

18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz dış ticaret ilişkilerinde, tarafların birbirlerinin dış ticaret anlayış ve politikalarını gözeten bir tutum içinde oldukları gözlemlenmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti İngilizlere karşı liberal sayılabilecek bir dış ticaret politikası izlerken İngiltere ise, Levant Kumpanya aracılığıyla tekелci sayılabilecek ve gerektiğinde malın malla mübadelesini zorunlu kılan himayeci ve müdahaleci bir politika sürdürmüştür.

18. yüzyılda İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında mübadeleye konu olan en önemli ticaret maddeleri mensucat ürünleriydi. Bu dönemde İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithalatta hammadde halindeki ipek ve pamuk, tiftik ipliği ve mazı ilk sırada gelmekte; ardından kahve, boya maddeleri ve ecza ürünleri, halı-kilim, deri, meyve, deve kılı ve diğer bazı mensucat ürünleri yer almaktaydı. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu İngiltere'den başlıca yünlü kumaş ithal etmekteydi; yanı sıra az miktarda ipekli kumaş, boya maddeleri, ahşap işleri, cam ve kristal eşya, saat, hırdavat, kurşun, kalay ve çay almaktaydı. Türkler tarafından lüks bir mal olarak görülen ve Osmanlı (Levant) pazarında göre tasarlanmış İngiliz saatlerinin İstanbul'daki sürümü, diğer Avrupalı milletlerinkinden daha fazlaydı.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptığı ithalat, 18. yüzyıl boyunca azalma eğilimi göstermiş ve iki bölge arasındaki ticaret ilgili dönem sonlarına kadar durağan bir görüntü arz etmiştir. Bu durum, dünya ticaretinde meydana gelen değişiklikler; Osmanlı İmparatorluğu'nun arz yeteneğinin sınırlılığı ve benzer ithal maddelerinin daha cazip şartlarda küresel pazarlardan temin edilebilmesi ile izah edilmiştir. Ancak yüzyıl sonlarından itibaren, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi gelişmelere ve Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasına bağlı olarak, ticaretteki düşüş eğilimi tersine dönmeye başlamış ve 19. yüzyıl başlarında, bilhassa Avrupa'da siyasi istikrarın sağlandığı ve Sanayi Devrimi'nin neticelerinin alınmaya başladığı 1815'ten itibaren mübadele hacmi artmıştır.

II) LİTERATÜR ÖZETİ

18. Yüzyıl Osmanlı-İngiliz Ticareti hakkıyla ele alınmış bir araştırma sahası değildir. Bununla birlikte söz konusu dönemde Osmanlı Devleti ve İngiltere arasındaki ticaretin yeterince bilinmediğini söylemek de kolay değildir. Bu konuda İngiliz menşeli gümrük kayıtları, çağdaş raporlar vb. malzemenin bol olması, konunun konunun kısmen veya geniş olarak Batılı araştırmalar tarafından ele alınmasına ve mongrafik veya analitik çalışmalar kaleme alınmasına yol açmıştır. Bu dönemde Levant dünyası ile İngiltere arasındaki ticareti tekelinde bulunduran Levant Kumpanyasının faaliyetlerine ait müstakil çalışmaların oldukça erken tarihlerde karşımıza çıkması bunun en belirgin göstergesidir. Bunlara örnek olarak *Account of the Levant Comany* (London, 1825) başlıklı çalışma ve Mortimer Epstein'in *The Early History of the Levant Company* (London: George Routledge & Sons Ltd., 1908) künyeli araştırması verilebilir. İlkinde, 1629-1824 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Halep, İzmir, İstanbul, İskenderiye, Kahire ve Cezayir gibi önemli merkez ve bölgelerinde görev yapmış olan şirket mensuplarının kısa biyografiler; 1822-24 yıllarına ait İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ithalat-ihracat rakamları; ve aynı dönemin ticaret hayatına dair bazı gözlemler yer almaktadır. Aynı eserde şirketin 18. yüzyıl öncesi tarihine dair kıymetli bilgiler var idiyse de, kronolojisi düzenli değildir. Epstein'in çalışması için, projenin araştırma süresini ele almamakta ve 17. yüzyılın ikinci yarısıyla (1640'lar) son bulmaktadır. Kabaca aynı döneme tekabül eden ancak son dönemde kaleme alınmış bir diğer araştırma da, Lee W. Eysterlid'in "Where Everything is Weighed in the Scales of Material Interest: Anglo-Turkish Trade, Piracy and Diplomacy in the Mediterranean during the Jacobean Period" (*Journal of European Economic History*, (1993) Vol. 22, Issue 3, pp. 613-25) künyeli çalışmasıdır. Bu çalışmada 17. yüzyıl başlarında İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret anlaşmasının yenilenmesinden sonra taraflar arasındaki ticaretin inkişafı; İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan kumaş ihracının artışı ve korsanlık faaliyetleri konu edilmektedir. Levant Kumpanyası ile ilgili nispeten daha geç tarihlerde kaleme alınan diğer bir çalışma Andrew C. Wood'un *A History of the Levant Compony* başlıklı (Frank Cass & Co. Ltd., London 1964) araştırmasıdır. Bu araştırma Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki mal mübadelesinden çok Levant Ticaret Şirketi'nin örgütlenme ve faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu haliyle adı geçen çalışmaya ticaret tarihi değil de şirket tarihi gözüyle bakmak daha yerinde olacaktır. Benzer bir durum, yakın zamanda Christine Laidlaw tarafından kaleme alınan ve 18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticaretinde yer alan İngiliz tebası tüccarlarla ilgili olması beklenen *The British in the Levant: Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (T. B. Lauris, 2010) künyeli çalışması verilebilir. Bu araştırma da, başlığında yer alan "ticaret algısı"nın aksine, doğrudan ticaret faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmamakta; İngiliz tüccarlarının Osmanlı topraklarındaki örgütlenmesini ve sosyal hayatını ön plana çıkarmaktadır.

Yukarıdaki çalışmaların hiç birinin 18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticaretini analitik olarak yeterince ele aldığını söyleyebilmek mümkün değildir. Dönemi ve iki ticareti en iyi analiz ede isimlerin başında Ralph Davis'in geldiğinde şüphe yoktur. Davis'in çalışmalarını diğerlerinden ayıran özelliklerden ilki, hem spesifik olarak 18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticaretiyle ilgili müstakil araştırmalarının olması; hem de 18. yüzyıl ve Yeni Çağlar boyunca İngiliz dış ticaretiyle ilgili otorite isimlerden birisi haline gelmiş olmasıdır. Araştırmalarında gümrük kayıtlarından yararlanması; bulgularını istatistiksel verilere dayandırması; "ticaret hacmi", "fiyatlar" vb. konuları ele alması, O'nu bu araştırma sahasının öncüsü konumuna getirmektedir. Esasen 18. yüzyıl Osmanlı-

İngiliz dış ticaretinin “ticaret hacmi”, “ithalat-ihracat dengesi”, “mal kompozisyonu”, “ticarete ortaya değişiklikler ve bunların nedenleri” vb. konu başlıklarının çoğunu, Davis’in çalışmalarında bulmak mümkündür. Ancak yine bilindiği gibi, yüzyılın tamamındaki genel ortalamaları verebilecek ve uzun vadeli trendleri kesintisiz olarak ortaya çıkarabilecek detaylı bir çalışma, O’nu eserlerinde de mevcut değildir.

Davis’in İngiliz dış ticaretini ele alan ve istatistikler veriler sunan çalışmalarından bir tanesi *The Industrial Revolution and British Overseas Trade* (1979, Leicester University Press) künyeli araştırmasıdır. Bu çalışmada kullanılan veriler daha çok 18. yüzyıl sonlarından itibaren yoğunlaşmaktadır. Analizler genel olarak malları “değer”i üzerinde yapılırken, 1780’lerin ortalarından itibaren bazı mal grupları için “miktar bilgileri” de verilmiştir. Araştırmada, tamamına yakını 1780’ler ve 1850’ler arasını eden 30’un üzerinde tablo kullanılmış; bu tablolarda tekstil, sömürge ve endüstriyel ürünlerine ait ithalat-ihracat, fiyat, tüketim ve vergi rakamları yer almıştır. Davis’in 18. yüzyıl İngiliz dış ticareti ile ilgili diğer çalışmaları, “English Foreign Trade, 1700-1774” (The Economic History Review, New Series, Vol. 15, No. 2, 1962, pp. 285-303) ve *A Commercial Revolution: English Overseas Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (The Historical Association, 1967) künyeli araştırmalarıdır. 1700-1774 arasını kapsayan ilkinde, yazarın Osmanlı coğrafyasına dönük tespitlerini bulmak da mümkündür.

Davis’in özel olarak Osmanlı-İngiliz ticaretini ele aldığı çalışmalarından ilki *Aleppo and Devonshire Square: English Traders in the Levant in the Eighteenth Century* (Macmillan, London 1967) künyeli çalışmasıdır. Bu çalışmada İngiliz tüccarların Osmanlı topraklarındaki örgütlenmeleri ve faaliyetleri (s. 60-94); Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında yapılan ticaretin karakterinde meydana gelen önemli değişiklikler (s. 1-25, 43-95); ithalat ve ihracata sahne olan mensucat ürünlerinin miktar ve fiyatları (s. 31, 42, 139, 164-65, 182); nakliyat, mübadele biçimleri, kâr hadleri, finansman, kredi diğer para hareketleri (s. 189-250); ve ülkeye kaçak yollarla giren para birimleri (s. 189-193) hakkında bilgi verilmektedir. Yazarın Osmanlı-İngiliz ticaretiyle ilgili ikinci çalışması olan “English Imports from the Middle East” (in *Studies in the Economic History of the Middle East*, M. A. Cook (ed.), London, Oxford University Press, s. 193-206) künyeli çalışmasında ise, ikili ticaretin genel karakteri; zaman içinde ortaya çıkan değişiklikler ve bu değişikliklerin nedenleri ile ilgili soruların cevabını büyük ölçüde bulabilmek mümkündür.

Aynı soruların cevaplarını bir ölçüde, araştırmasını ikincil kaynaklara göre kaleme alan Charles Issawi’nin “The Decline of Middle Eastern Trade” (*Islam and Trade of Asia*, D. S. Richard (ed.), Bruno Cassier Ltd., Oxford 1977, s. 245-265) künyeli çalışmasında da bulmak mümkündür. Issawi dünya genelinde ipek, pamuk ve kahve ticaretinde meydana gelen değişikliklerin nedenleri üzerinde bilhassa durmaktadır. Çalışmasında “Avrupa merkezli” değerlendirmeler yapan Bruce McGowan da, *Economic Life in Ottoman Empire: Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800*, (Cambridge University Press, 1981) künyeli eserinde 18. yüzyıl Osmanlı dış ticaretinin genel karakteri; yüzyıl sonlarında ortaya çıkan değişiklikler ve Osmanlı-İngiliz ticareti ile ilgili tespitlere genel olarak vermiştir.

Osmanlı-İngiliz ticaretine dolaylı olarak katkı yapan ve esas olarak İngiliz gümrük kayıtlarına dayanan pek çok istatistiksel çalışma da mevcuttur. Bunların ilki ve öncüsü olarak karşımıza Elizabeth Boody Schumpeter’in *English Overseas Trade Statistics: 1697-1808* (London: Clarendon Press: Oxford University Press, 1960) künyeli araştırması çıkar. Büyük ölçüde belirli mal grupları için, yıl bazında ve ithalat ve ihracat için ayrı ayrı oluşturulmuş tablolardan müteşekkil bu araştırma, genel olarak İngiliz dış ticareti ile ilgili 1796-1780 arası ithalat-ihracat rakamlarını ihtiva etmektedir. Tablolar manuel olarak doldurulmuş; barındırdığı eksiklikler ve hatalar nedeniyle Davis, Asthon, Cole, Deane, Minchinton vb. tarafından ciddi kritiklere maruz kalmıştır. Eser, Osmanlı İmparatorluğu’nun da yer aldığı bazı coğrafi bölgelere (toplamda 6

coğrafi bölge) ait ithalat ve ihracat rakamlarını ihtiva etmektedir. Bazı mallara ait bilgileri ihtiva etmeyen bu ithalat ve ihracat rakamları, bazen miktar bazında, bazen değer bazında, bazen coğrafya esas alınarak ancak 47 tablo halinde sunulmuştur. Verilerin eksik olması ve yorumlanmaması, ilgili eserden faydalanmayı zorlaştırmaktadır. Araştırmanın hemen başlarında (Tablo V-VI, s. 17-18), Türkiye ile yapılan ticarete ait ithalat-ihracat rakamları mevcuttur. Schumpeter'in çalışmasının daha geç tarihli, daha kapsamlı ve daha sistematik bir versiyonu *Abstract of British Historical Statistics* (Cambridge University Press, 1962) künyeli eser, Philis Dean'in işbirliği ile B. R. Mithcell tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserin "dış ticarete" dair bilgilerin yer aldığı 279 ile 237. sayfaları arasında, belirli bölgeler ve ülke gurupları ile yapılan ticarete dair ithalat-ihracat rakamları mevcuttur. Malların "değeri" esas alınarak oluşturulan tabloların tamamına yakını 19. yüzyıla aittir. Cari fiyatlar üzerinden veya fiyat endekslerinden yararlanarak oluşturulan veya yeniden yapılandırılan fiyatları havi tablolar da büyük ölçüde 19. yüzyıla aittir.

Yukarıdaki eserler ile ayın sistematığe sahip tabloları içeren, ancak 18. yüzyıl ile ilgili bilgilere daha fazla yer verilen diğer bir çalışma, Phyllis Deane ve W. Ashley Cole'un *British Economic Growth* (Cambridge University Press, 1962) künyeli çalışmasıdır. Eserin ikinci bölümünde (s. 41-49, 75-98) 18. yüzyıl İngiliz gümrük kayıtlarının kritiği ve bu kayıtlara göre ticaret hacmi ile ilgili oluşturulmuş tablo ve grafikler mevcuttur. Bu bölüm, söz konusu dönemdeki İngiliz dış ticaretinin genel karakterini ortaya koyabilme potansiyeline sahiptir. 319 ve 321. sayfalar arasında da, 1796-1800 yılları arasında İngiltere'nin ithalat, ihracat ve re-export rakamlarını bulmak mümkündür. Aynı tabloların bir kısmı, W. E. Minchinton'un editörlüğünü yaptığı *The Growth of English Overseas Trade in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Methuen & Co. Ltd., London 1969) künyeli çalışmasında da (s. 58-60) yer almıştır. Bizzat Minchinton tarafından kaleme alınan giriş kısmında, Yeniçağın erken dönemleri ve sanayi inkılabı öncesinde İngiliz dış ticaretinin genel karakterini takip edebilmek mümkündür. Kabaca aynı dönemi ele alan bir diğer analiz ise, G. D. Ramsay'in *English Overseas Trade during the Centuries of Emergence* (London 1957) künyeli çalışmasında mevcuttur. Bu çalışmanın 207 ve 238. sayfalar arasındaki "The British Atlantic Community" başlıklı bölümü, İngiliz dış ticaretinin 17 ve 18. yüzyıllardaki inkişafını tasvir etmektedir.

18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticaretini ele alan araştırmalar arasında, Osmanlı kaynaklarına dayanan ve münhasıran 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticareti konu alan bir çalışma mevcut değildir. Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, I, Ankara 1974) başlıklı çalışması, başlığının yaptığı çağrışımlar itibarıyla yanıltıcıdır ve mevcut araştırma kapsamında yararlanmak için zengin bir içeriğe sahip değildir. Diğer taraftan Osmanlı kaynaklarından yararlanan ve dolaylı olarak 18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticaretiyle ilgili bilgi veren değişik araştırmalar arasında A. Mesud Küçükkalay'ın "Ottoman Imports in the Eighteenth Century: Smyrna (1771-72)", *Middle Eastern Studies*, 42/5, 2006, s. 723-740; "İzmir Efrenc Gümrüğü'ne ait bir İrad Defteri'nin Analizi ve Ticarete İlişkin Sonuçları (1797-1799)", *Bellefen*, LXX/257 (Nisan 2006), s. 265-288; "Imports to Smyrna between 1794 and 1802: New Statistics from Ottoman Sources", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 2008, 51/3, s. 487-512; ve "Farklılıkları Bağlamında Osmanlı İstanbulu'nda İthalat: İzmir ile Bir Karşılaştırma, 1793-1803", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı 41 (2013), s. 321-359 künyeli araştırmaları gösterilebilir.

İngiliz arşiv kaynaklarından yararlanılarak kaleme alınan çalışmalara bakıldığında, Gülay Webb Yıldırım'ın *XVIII. Yüzyılda Tiftik İpliğinin Osmanlı-İngiliz Ticaretindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Anabilim Dalı, Ankara 2006 künyeli doktora tezi ve *XVIII Yüzyılda Osmanlı-İngiliz Tiftik Ticareti*, TTK, Ankara 2011 künyeli kitabı en kapsamlı çalışmalar olarak karşımıza çıkar.

Doğrudan Osmanlı-İngiliz ticaretini inceleyen ancak kaynak malzeme olarak gümrük kayıtlarından çok literatür bilgilerini esas alan çalışmalar arasında, Necmi Ülker'in "The Emergence of Izmir as a Mediterranean Commercial Center for the French and English Interests, 1698-1740", *International Journal of Turkish Studies*, 4, 1987, s. 1-26; Paul Cernovodeanu'nun "The General Condition of English Trade in the Levant in the Second Half of the 17th Century and at the Beginning of the 18th Century", *Revue des études du sud-est européen*, V, 3-4, 1967, s. 447-60; ve Ambrose Gwylm'in "English Traders at Aleppo (1658-1756)", *The Economic History Review*, 3 (1931-32) künyeli çalışmaları hatırlanabilir. Adı geçen araştırmalar arasında Ülker'in çalışması, 18. yüzyıl başlarında Avrupa ile yapılan ticarete Osmanlı İmparatorluğu'nun değişen rolünün ve ticarî potansiyeline vurgu yapması bakımından dikkat çekicidir. İngiliz tüccarların Osmanlı İmparatorluğu içerisinde örgütlenmeleri ve sosyal hayatları söz konusu olduğunda ise, T. B. Lauris'in *The British in the Levant: Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century* (London 2010) künyeli çalışması akla gelir.

18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticaretinin kaynakları arasında, çağdaş raporlar, seyahatnameler ve önemli liman kentleri ile ilgili monografik çalışmalar da gösterilebilir ki; bu başlık altında toplanabilecek eserlere "Proje Başvuru Formu"nın literatür değerlendirmesi kısmında yer verildiği için, burada tekrardan zikredilmeyecektir.

III) GEREÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmanın kaleme alınması sırasında yararlanılan temel kaynaklar, büyük ölçüde İngiliz gümrük kayıtları olmuştur. Bu kayıtların iskeletini *CUST 3 (Ledgers of Imports and Exports)* ve *CUST 17 (States of Navigation, Commerce and Revenue)* serileri oluşturmıştır. İlk seride (*CUST 3*) 1697-1780 yılları arasında İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu (Turkey) arasındaki ithalat ve ihracat bilgileri yıl bazında kaydedilmiştir. Bu serideki kayıtlar 85 defterde toplanmıştır. İthalat ve ihracat rakamlarının ülke bazında tasnif edildiği bu kayıtların devamı niteliğindeki diğer bir seri *CUST 4*'tür. Toplam 4 defterden meydana gelen ve 1792, 1800, 1806 ve 1807 yıllarını kapsayan bu kayıtlar da, ithalat ve ihracata dair bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak ülkelere göre değil de mallara göre tasnif edilmiştir. İthalat ve ihracata dair önemli bilgiler ihtiva eden ikinci seri (*CUST 17*), 1772-1808 yıllarına ait olup 30 defterden müteşekkildir. Bu seriye ait kayıtlar, söz konusu tarihlerde ticaretin gerçekleştirildiği gemiler, tonajlar, limanlara ait bilgiler verilmektedir. Bunun yanı sıra 4-5 yıllık süreler için hazırlanmış tablolar da mevcuttur. *CUST 17*'deki bilgileri tamamlayan bilgilerin bir kısmı, 4 defterden ibaret olan ve içinde 1699-1800 arasında İngiltere, Galler, İrlanda ve Britanya'ya ait ithalat ve ihracat istatistikleri bulunan *CUST 36*'da yer almıştır. Araştırma sırasında, seyrü sefayin, gelir ve ticaret hayatına dair başka bilgilerin de mevcut olduğu bu seriden yararlanmaya gerek kalmamıştır. Zikredilen kaynak serilerinin hepsi Londra'daki Milli Arşivlerdedir (The National Archives, Kew, Richmond, Surrey, TW9 4 DU) Serilerin hiç biri dijital ortama aktarılmış olmayıp, mikrofilm üzerinden, mikrofilminden çıktı alarak veya ihtiyaç halinde orijinali talep edilerek incelenmiştir.

İngiliz gümrük kayıtları ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken hususlarda ilki, yüzyılın tamamına yakın bir bölümü için bu kayıtların, İskoçya'yı da içine alan bütün Britanya için tutulmuş olmasıdır. Bu kayıtların incelenmesi sırasında, *sterlin*, *shilling* ve *pence* paritesine dayalı ticaret eşyasının "resmi değerleri" esas alınmıştır. Yıllık toplam ithalat ve ihracat rakamlarıyla ilgili "resmi değerler" kullanılırken, gümrük defterlerinde yer alan orijinal toplamlara bağlı kalmıştır. Ancak her bir malın yıl bazında ithalat ve ihracat değerleri hesaplanırken, sadece *sterlin* esas alınmış; hesaplamalarda *shilling* ve *pence* cinsinden küsurat göz ardı edilmiştir. 1718 yılına ait veriler de, kısmen kullanılabilmektedir. Bu nedenlerle, defterlerde yer alan yıllık toplamalar ile her bir mal için ayrı ayrı yapılan hesaplamalar sonucunda ulaşılan toplamalar arasında, ithalatta % 1,78; ihracatta da 0,004'lük bir sapma ortaya çıkmıştır. Kayıtlarına 18. yüzyıl sonlarına doğru rastlanmaya başlanan ve toplam değerler içerisinde cüz'i bir orana tekabül eden "kakao, kahve, şeker, biber ve esans" gibi *prize goods* kategorisindeki maddelerin bilgileri de, mal bazında hesaplamalara dahil edilmediği gibi, total değerlere de sokulmamıştır.

1705 ve 1712 yıllarına ait kayıtlar, orijinallerinde mevcut değildir. Kayıtların ithalat ve ihracata sahne olan limanlar ilgili verdiği bilgiler de yetersizdir. Ancak söz konusu İngiltere olduğunda durum biraz farklıdır. 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'ndan mal getiren gemilerin % 99,96'sının varış yeri Londra'dır. Osmanlı'ya yapılan ihracatta, bu oran Londra için % 98,46'ya düşmektedir.

İhraç malları, 1700-1780 arasında "İngiliz mamulleri" ve "yabancı eşya" olarak ayrılmıştır. 1780-1800 arasında ise bu tanımlar "*British*" ve "yabancı emtia, mal ve eşya" olarak değişmiştir.

Gümrük kayıtlarının değerlendirilmesi sırasında miktar bilgilerinden yararlanılamamıştır. Bunun nedenleri arasında, bazı malların bazen miktar bilgisi, bazen de sadece "değer" üzerinden kaydedilmiş olması ve kumaş vb. bazı malların da "*libre*", "*yard*" gibi farklı ölçü birimleriyle kaydedilmiş olmasıdır. Miktar bilgisinin olmaması, resmi rakamlarla verilen değerlerin güvenilirliğini zedelediği muhakkaktır. Ancak *sterlinin* 18. yüzyılın önemli bir bölümünde değerini muhafaza ettiği ve

fiyatlardaki yükselişlerin de 18. yüzyıl sonlarından itibaren hissedilmeye başladığı dikkate alındığında, bu handicap göz ardı edilebilmelidir. 18. yüzyıl sonlarında yaşandığı kabul edilen fiyat artışlarının etkisini, 1772-1800 arasında yararlanılan ve grafiklere yansıtılan miktar, tonaj ve gemi sayısı bilgilerine ve bu bilgilerin “resmi değer” rakamlarıyla karşılaştırılmasına bakarak gidermek mümkündür.

Osmanlı-İngiliz ticareti ile ilgili olarak İngiliz gümrük kayıtlarından yararlanılarak ulaşılan sonuçlarına bir kısmına Osmanlı gümrük kayıtları üzerinden ulaşmak da mümkün olmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı gümrük kayıtlarının ikili ticaret ile ilgili katkısı sınırlı kalmıştır. İlk olarak, Osmanlı-İngiliz ticaretinde mübadeleye sahne olan mal tablosu, ancak belirli dönemler/yıllarla sınırlı olarak ortaya konabilmiştir ve bu dönemler/yıllar daha çok 18. yüzyılın ikinci yarısında; hususiyle de 1770’lerde yoğunlaşmaktadır. İkinci olarak, iki bölge arasında ticareti yapılan bir malın yüzyıl boyunca izini sürebilmek ve bir mal çeşidi veya gurubu ile ilgili bir trend çıkarmak mümkün olmamıştır. Son olarak da, Osmanlı gümrük kayıtlarının kullanıma açık mevcut haliyle, iki bölge arasındaki ticaret hacmi ve ithalat-ihracat dengesi gösterilememiştir.

Osmanlı gümrük kayıtlarından elde edilen verilerin sınırlılığı ve bu kayıtlardan nasıl yararlanıldığı, şüphesiz biraz daha etraflı ortaya konulması gereken husustur. Bu kayıtların tutulma sistematüğinde belirleyici olan, bilindiğı gibi, bu devirde İngiltere ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde hakim olan merkantilist/kapitalist zihniyet değil, vergi gelirlerini arttırmayı hedefleyen fiskalist bakış açısıdır. Bu kayıtların izini sürebilmek, ait oldukları gümrük bölgeleri ve bürolarını takip edebilmekle mümkündür. Batılı ülkelerle yapılan ticarete imparatorluk genelindeki ticareti kapsayan müstakil kayıtlar tutulmamıştır. 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu genelinde Avrupa devletleri ile yoğun ticaretin gerçekleştiğı merkezler, İstanbul ve “tevabii” gümrük idareleri olarak örgütlenmiş haldedir. 18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticareti ile ilgili olarak da, kayıtların tamamına yakının kümelendiğı Galata Gümrüğü (İstanbul), Meyve Gümrüğü (İzmir) ve Efrenç Gümrüğü (İzmir) karşımıza çıkar. Ancak bu gümrüklere ait kayıtlar, dönem olarak süreklilik göstermemektedir. İzmir “kebir” gümrüğünün, 18. yüzyılın ilk yarısı boyunca (ağırlıklı olarak 1730’larda), ithal ve ihraç (reft-amed) mallarına bir arada yer veren kayıtlarına ulaşmak mümkündür. Bu kayıtlardan bir kısmı ayrıntılı mal dökümü ve mallardan elde edilen vergi gelirlerini ihtiva etmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısına dair gümrük kayıtlar, ziyadesiyle 1760’ların sonları 1770’lerin ilk yarısında yoğunlaşmaktadır ve tamamına yakını İzmir’e aittir. İzmir’e ait kayıtlar da büyük ölçüde Meyve Gümrüğü’nün ihraç malları ile sınırlıdır. İmparatorluğa ithal edilen ve kayıtları daha seyrek olan malların bilgilerine ise, 18. yüzyılın daha geç dönemlerinde ve hem Galata Gümrüğü, hem de İzmir Efrenç Gümrüğü’nde rastlamak mümkündür. Bununla birlikte, 18. yüzyıldan çıkılırken, Galata Gümrüğü’ndeki ithal mallarına ait kayıtların fazlalaşmaya başladığı ayrıca dikkat çekmektedir.

İngiliz gemilerine ait bilgilerin bulunduğu gümrük kayıtları farklı fonlara ve tasniflere dağılmış haldedir ve söz konusu bilgiler mevcut kataloglara doğru bir şekilde yansıtılamayabilmiştir. Mesela Osmanlı Devleti’nden İngiltere’ye ihraç edilen malların tamamına yakınının kayıtlarını muhtevi İzmir Meyve Gümrüğü’nün kayıtları Maliyeden Müdevver (MAD.d), Bab-ı Defteri Maden Mukataası Defterleri (D.MMK.d), Bab-ı Defteri Baş Muhasebe (D.BSM.d) tasnifleri arasına dağılmış durumdadır. Aynı kayıtların, farklı sistematiiklerle tutulmuş birden fazla nüshası da olabilmektedir.

Osmanlı gümrük kayıtlarının 18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticareti ile ilgili olarak ihtiva ettiğı eksiklikler sadece yukarıdakilerle sınırlı değildir. Anlaşıldığı kadarıyla, kayıtların tutulması sırasında gemilerin bandırası esas alınmış ve bu bilgi defterlere düzenli olarak konulmuştur. Ancak gemilerin geldiğı/gittiğı limanlara (iskelelere) ait bilgiler zaman zaman verilmemiştir. Bu durum bazen, İzmir’den mal alan bir İngiliz gemisinin varış yerinin İngiltere olup olmadığı ile ilgili belirsizliğı beraberinde

getirmektedir. Benzer şekilde, Osmanlı iskelelerinden ayrılan İngiliz bandıralı gemilerin Akdeniz'deki diğer iskelelere varmak üzere hareket ettiği de söz konusu olmaktadır. Bu durumda, Osmanlı iskelelerinden alınan malların, kayıtlara varış güzergahı olarak geçen Akdeniz iskelelerine mi götürülüp teslim edildiği; yoksa Akdeniz iskelelerinden yeni mallar alınarak İngiltere'ye devam mı edildiği belirsizliğini korumaktadır. Nihayet, Osmanlı iskelelerine mal getiren ve Osmanlı iskelelerinden mal alarak ayrılan yabancı (Fransız, Flemenk, Nemçe, Venedik vs.) bandıralı gemilerde İngiliz tüccarlara ait malların da olduğu görülmektedir. Tabii aynı durumun tam tersi de, yani İngiliz bandıralı bir gemide İngiliz tabiiyetinden olmayan Avrupalı tüccarlara ait malların bulunması da söz konusu olmaktadır. Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki, İngiliz gemilerindeki mal sahiplerinin, diğer Avrupa bandıralı gemilerdeki mal sahibi tüccarlara nispetle, büyük ölçüde "İngiliz" olduğu tasrih edilmiştir ve bu noktadaki sapma payı diğerlerine göre daha azdır. Aynı şey limanlar için de geçerlidir. Bir Fransız ve Flemenk (Nederland) gemisinin geliş/varış yerleri arasında Akdeniz iskelelerine (Livorna vs.) sıklıkla rastlamak mümkün iken, İngiliz gemilerin tamamına yakınının kalkış/varış yerleri İngilteredir.

Osmanlı-İngiliz ticaretini veya İngiltere'nin Osmanlı ticaretini Osmanlı gümrük kayıtları üzerinden takip etmenin başka zorlukları da vardır. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde yoğun mübadeleye sahne olan malların ticareti ayrı gümrük birimleri haline getirilmiştir (Kuru meyve, Zecriye, Dühan, Kahve vs.) ve bu durum İstanbul'un yanı sıra ticaret potansiyelinin yüksek olduğu İzmir, Selanik vs. için de geçerlidir. Örneklerine nadir rastlanmakla birlikte, bilhassa kahve gümrüğüne ait kayıtlarda, İngiliz gemi veya tüccarlarına ait kayıtlar da rastlanmaktadır. Aynı durum kervan gümrüğünün defterlerinde de görülmektedir. Bu araştırma boyunca, 18. yüzyıl sonlarına ait defterlerde örneklerine nadiren rastlanan ve daha çok iç ticarete dair olduğu varsayılan söz konusu kayıtlar dikkate alınmamıştır.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan ve 18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticaretiyle ilgili olan gümrük kayıtlarının bir kısmı bazı son dönem araştırmalarında kullanılmıştır. Bunların başında, hem İzmir, hem de İstanbul ile ilgili kayıtlardan yararlanan A. Mesud Küçükkalay yer almaktadır. Ancak Küçükkalay'ın çalışmaları sadece ithal (amed) mallarıyla sınırlıdır ve 1770'lerden önceki döneme ait kayıtlardan yararlanılmamıştır. Mevcut proje kapsamında yürütülen araştırmada, Küçükkalay'ın çalışmalarında yer vermediği ancak onun bulgularını değiştirmeyecek olan az sayıdaki ilave defterlerden de yararlanılmıştır. Aynı şekilde 18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Gümrüğü ile ilgili bir doktora tezi hazırlayan Saim Kocakaplan da, İngiliz gemi ve tüccarlarına ait bilgilerden yararlanmıştır. Ancak müstakil olarak İngiltere ve İngiliz tüccarlarla ilgili hazırlanmış bölümler son derece azdır ve 1773 ve 1797-98 yıllarında Galata Gümrüğüne giriş-çıkış yapan İngiliz bandıralı gemilerle sınırlıdır. Zaten bu tarihler arasında da, gümrükten mal alan gemi yoktur; mal getiren gemiler de 1773 yılındaki toplam 42 gemiye karşılık 6 gemiyle sınırlı; gemilerin bıraktığı vergi de yabancı bandıralı gemilerden alınan toplam verginin % 14'ü kadardır. Aslında benzer durum İzmir için de geçerli gözükmemektedir. Küçükkalay'ın 1771-72 yıllarındaki İzmir ithalatına dair Numan Elibol ile birlikte kaleme makaleye bakıldığında da (A.M. Küçükkalay & Numan Elibol, "Ottoman Imports in the 18th Century: Smyrna", *Middle Eastern Studies*, v. 42, n. 5, s. 732, 735-36) benzer sonuçlar gözükmemektedir. Bu yıllarda İzmir'e mal getiren İngiliz bandıralı gemilerin sayısı toplam 73 içinde 11 ile sınırlıdır. Bu gemilerin bıraktığı vergi oranı, toplam içerisinde % 16,43'te kalmıştır. Osmanlı gümrük kayıtlarına bağlı olarak kaleme alınan bu araştırmaların bulguları, açık biçimde 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı iskelelerindeki İngiliz ticaretinin düşüş içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu özellik, Küçükkalay'ın daha geç tarihlere ait araştırmalarında hala geçerliliğini sürdürmektedir. İzmir'e 1797-1799 yılları arasında gelen gemilerin kalkış yerleri arasında (A. Mesud Küçükkalay, "İzmir Efrenç Gümrüğü'ne Ait Bir İrad Defteri'nin Analizi ve Ticarete İlişkin Sonuçları, 1797-1799", *Belleken*, LXX, 257, Nisan 2006, s. 279-281) İngiltere yer almaz ve gümrüğe giriş yapan İngiliz bandıralı

gemilerin sayısı da, toplam 321 gemi içerisinde sadece 3 ile sınırlıdır. 19. yüzyıl başlarından durum biraz değişmeye başlamıştır. 1802-1806 yılları arasında İzmir Efrenç gümrüğüne gemilerin kalkış yerleri arasında İngiltere % 6,85'lik bir orana sahiptir. Gemi kaptanlarının tabiiyetine bakıldığında ise, bu oran, 175'yi bulan toplam içerisinde 18'lik değerle, % 10,28'e ulaşmaktadır. Ancak gemilerden tahsil edilen gümrük verigleri söz konusu olduğunda İngiltere'den gelen gemilerin ağırlığı biraz daha artarak % 13,5'i bulmaktadır(A. Mesud Küçükkalay, "İzmir Efrenç Gümrüğü Mukataası'na Ait 1802-1805 Tarihli 15 Adet Defterin Analizi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 16, Güz 2004, s. 220-222).

18. yüzyıl sonlarında İngiliz gemilerinin Osmanlı topraklarında daha az boy gösterdiği ve diğer Avrupa devletlerine nispetle Osmanlı-İngiliz ticaretinin oldukça zayıf olduğu yolundaki yargı, Küçükkalay'ın 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarıyla ilgili olarak İstanbul hakkında kaleme almış olduğu araştırmada da ("Farklılıkları Bağlamında Osmanlı İstanbulu'nda İthalat: İzmir ile Bir Karşılaştırma, 1793-1800", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 41, 2013, s. 330-356) teyit edilmektedir. Söz konusu araştırmaya göre 1793-1803 yılları arasında İngiltere'den İstanbul'a gelen gemilerin oranı % 4,7; mal sahibi İngiliz tüccarlarının oranı % 3 ile sınırlıdır. Ancak tüccarların mallarından alınan vergi söz konusu olduğunda bu oran % 15'lere kadar çıkmaktadır. Çoğu zaman olduğu gibi, bu dönemde de İstanbul'un deniz yoluyla gelip giden Avrupalı tüccarlar için ağırlıklı olarak bir ithal ve tüketim merkezi olduğu ve ihracatın hala büyük ölçüde İzmir üzerinden yapılmaya devam edildiği dikkate alınacak olursa, Küçükkalay'ın bulgularının bağlayıcı olduğuna şüphe yoktur.

Osmanlı gümrük kayıtlarıyla ilgili diğer bir zorluk, malların değerlendirilmesiyle ilgilidir. Gümrükte işlem gören mallardan tahsil edilecek vergi miktarı, neredeyse istisnasız olarak belirtilmiştir. Bir tüccara ait birden fazla mal olması durumunda ve gemi içindeki farklı tüccarlara ait malların vergi toplamı için, "yekün"ler ayrıca girilmiştir. Ancak malların miktarı ve birim değeri ("kıymet") ile ilgili bilgiler düzenli verilmemiştir. Bu durum, büyük ölçüde yapılan değerlendirmelerin mal veya gemilerin vergi gelirlerine dayandırılmasını zaruri kılmıştır. Bununla birlikte, vergi miktarının mal değerinin % 3'üne tekabül ettiği varsayımı üzerinden yapılacak değerlendirmelerin de, öngörüldüğü kadar yanlış olmadığı anlaşılmaktadır. Malın "kıymet" ve "vergi" bilgilerinin bir arada verildiği örneklerde, yukarıda varsayımın doğru sonuçlar verdiği görülmektedir.

Mallardan tahsil edilecek vergi bilgilerinde de, bu bilgilerin bazen akçe, bazen kuruş, bazen de yabancı para birimleri kullanılmasına bağlı problemler yaşanmakta; vergi miktarlarının değerlendirilmeye alınabilmesi için ayrıca belirli işlemlere tabi tutulması gerekmektedir. Bazı durumlarda bir tüccara ait bir mal gurubu içerisinde her bir malın sadece "kıymet" bilgisi verilmekte; vergi miktarı birden fazla mal çeşidi için listenin sonunda "yekün" olarak yer almaktadır. Aynı şekilde, örnekleri sınırlı dahi olsa, aynı tüccara ait mal gurubundaki vergi değerlerinin bir kısmının "kuruş", bir kısmının "zolta" gibi diğer birimlerle verildiği görülmektedir. Ayrıca 18. yüzyıl sonlarına doğru da, kuruşun 110 yerine 120 akçe üzerinden hesaplanmaya başlandığı görülmektedir.

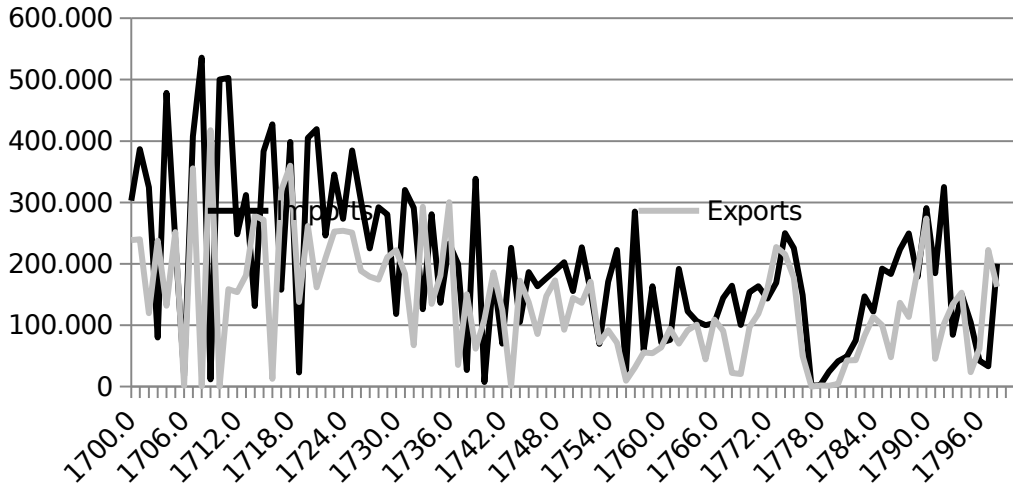
Büyük ölçüde İngiliz gümrük kayıtları, kısmen de Osmanlı gümrük kayıtlarından elde edilen veriler oraya çıkarmıştır ki, 18. yüzyıl Osmanlı-İngiliz ticareti, dönemlik giriş-çıkışlar hariç, azalma eğilimi göstermiştir. İki bölge arasındaki ticaret büyük ölçüde tekstil ürünleri ve mensucat sanayi ile irtibatlandırılacak ticaret maddeleri etrafında yoğunlaşmıştır. Yüzyıl boyunca ithalat-ihracat dengesi Osmanlı İmparatorluğu'nun lehinedir. Buna karşılık İngiltere'nin ihraç ürünleri ağırlıklı olarak mamul mallardan; ithalatta ise hammaddelerden meydana gelmektedir. Bu genel tablo 18. yüzyıl sonlarına doğru bozulmaya başlamış; dönemin sanayi ve ticaret hayatında meydana gelen gelişmelere bağlı ön plana çıkan ürünler, iki bölge arasındaki ticarete de önem kazanmaya başlamıştır.

IV. BULGULAR

A) TİCARET HACMİ

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticaretin hacmi ve bu hacmin yüzyıl boyunca seyri, araştırmanın ortaya koymaya çalıştığı öncelikli amaçlarından birisi olmuştur. Aşağıdaki grafik, mübadeleye sahne olan malların değeri esas alınarak oluşturulan ve ithalat ve ihracat için ayrı ayrı hacim trendini göstermektedir.

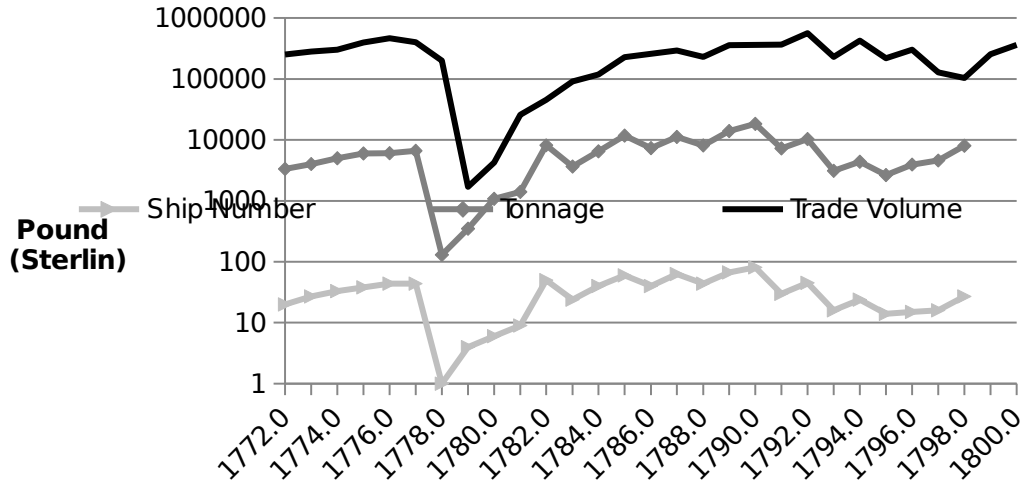
Grafik I: Osmanlı-İngiliz Ticareti, 1700-1800 (Sterlin)

Kaynak : The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

I. numaralı grafik, ticaret hacminin 18. yüzyıl boyunca istikrarlı bir şekilde düştüğünü göstermektedir. Bu düşüş hem ithalatta, hem de ihracatta kendini göstermektedir. Buna rağmen yüzyılın ilk çeyreği boyunca daha stabil bir çizgi söz konusudur. 1770'lere kadar ılımlı bir düşüş trendi hakim olmuş; bu düşüş 1780'lerde dip yapmış; 1780'lerle birlikte yeni bir yükseliş eğilimi hakim olmuş; bu yükseliş 1780'lerin sonları ve 1790'ların başlarında belirginleşmiştir. Trendin 1770'lerden sonraki karakteristiği, logaritmik ölçülerle verilen gemi sayısı ve tonaj rakamlarında muhafaza edilmektedir.

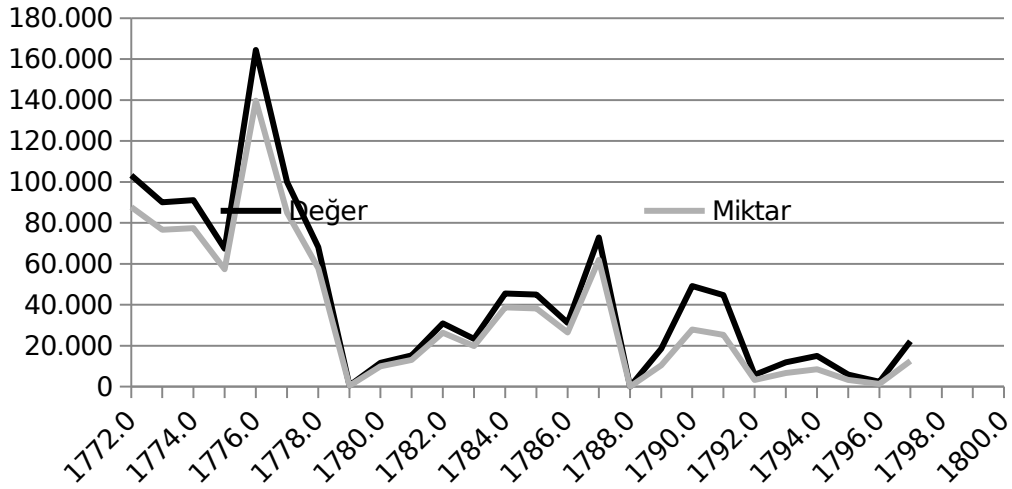
Osmanlı-İngiliz Ticareti, 1772-1800: Gemi Sayısı, Tonaj ve Ticaret Hacı

Kaynak: The National Archives, CUST 17: 1-22

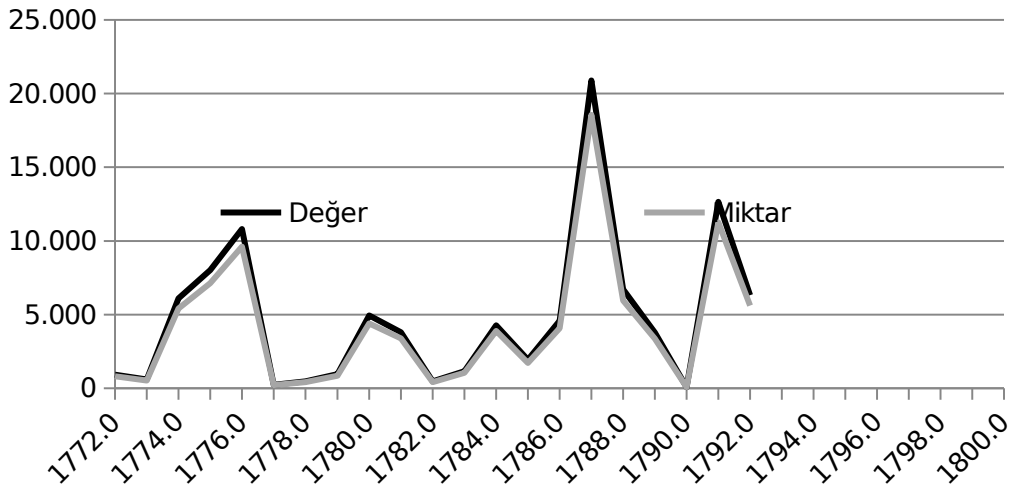
Ticaret hacminin hesaplanmasında “resmi değerler”den yararlanılmış olması, daha önce de vurgulandığı gibi ve bilhassa yüzyıl sonlarıyla ilgili olarak bir eksiklik olarak değerlendirilebilmiş; yapılacak analizlerde *poundun* (sterlin) değeri ve fiyatlardaki hareketliğin de dikkate alınması gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu noktada malların miktar bilgilerine müracaat veya 18. yüzyıla ait fiyat endekslerinden yararlanmak, sağlıklı yöntemler olarak kabul görmüştür. Bu araştırmada yararlanılan gümrük kayıtlarına ait ortak miktar bilgilerinden yararlanmanın zorluğu, miktar bilgisini dikkate alan değerlendirmeleri yüzyılın ikinci yarısıyla sınırlandırmıştır. Bununla birlikte 1772-1800 arasındaki miktar bilgilerini esas alarak, resmi değerlerle ulaşılan hacim rakamlarının güvenilirliği hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Söz konusu dönemdeki miktar bilgilerine bakıldığında, trendin değer bilgilerinin trendi ile birebir örtüştüğü; dolayısıyla *resmi değer* rakamlarının ticaret hacmi ile ilgili trendi doğru bir şekilde yansıttığı düşünülebilir. *Miktar* ve *resmi değer* rakamları arasındaki tutarlılığı, İngiltere’nin 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu’ndan yaptığı ithalatın yarıdan fazlasını oluşturan ancak yüzyıl sonlarında ithalatı neredeyse tamamen duran ham ipek ve İngiltere’den Osmanlı İmparatorluğu’na ihraç edilen en önemli boya maddesi olan *kırmız* rakamlarında görmek mümkündür.

İmparatorluğu'ndan İthal Edilen İpeğin Miktar ve Değer Trendi, 1772-1800

Kaynak: The National Archives, CUST 17: 1-22

İmanlı İmparatorluğu'na İhraç Edilen Kırmızı'nın Miktar ve Değer Trendi, 1772-1800

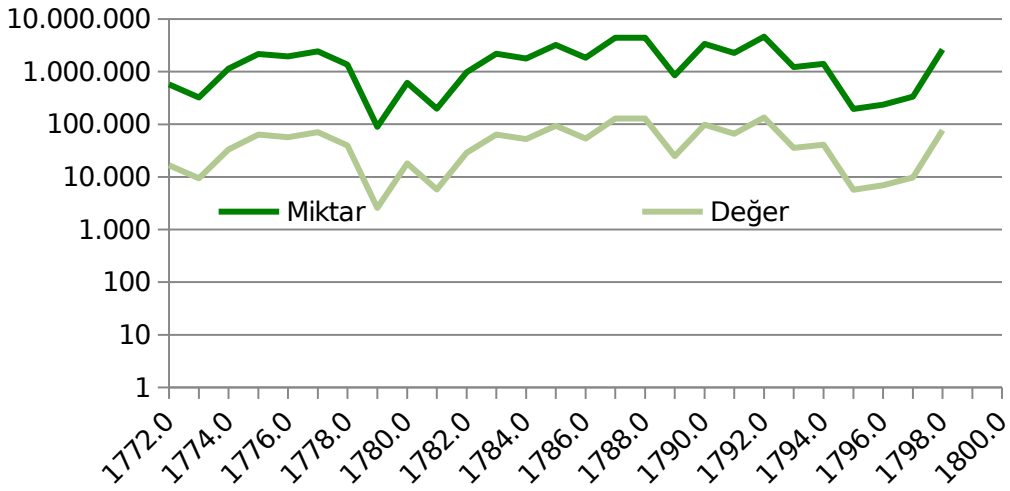
Kaynak: The National Archives, CUST 17: 1-22

Her iki grafikte de miktar ve değer rakamlarının artış ve azalma eğilimlerinin büyük ölçüde örtüşmesini, *resmi değerlerin* reel veya piyasa değerleri gibi işlem gördüğü veya fiyatlarda ciddi bir hareketlilik olmadığı şeklinde yorumlamak mümkün gözükmemektedir.

Ham ipek grafiği söz konusu olduğunda, 1790'lara kadar miktar ve değer grafiğinin paralellik gösterdiği; 1790'ların başıyla birlikte miktar-değer ilişkisinin bozulmaya başladığı; miktar artış hızının değer artış hızının altına düştüğü görülür. Bu artış hızı, 28 yıllık dönem boyunca ortalama % 15'lik bir orana tekabül etmektedir. Malın fiyatının yükselmesi olarak değerlendirilebilecek bu durumu, her ne kadar farklı faktörlere bağlı ve kısa bir periyotla sınırlı idiyse de, ithalatçının aleyhine, ihracatçının da lehine bir durum olarak yorumlamak mümkündür.

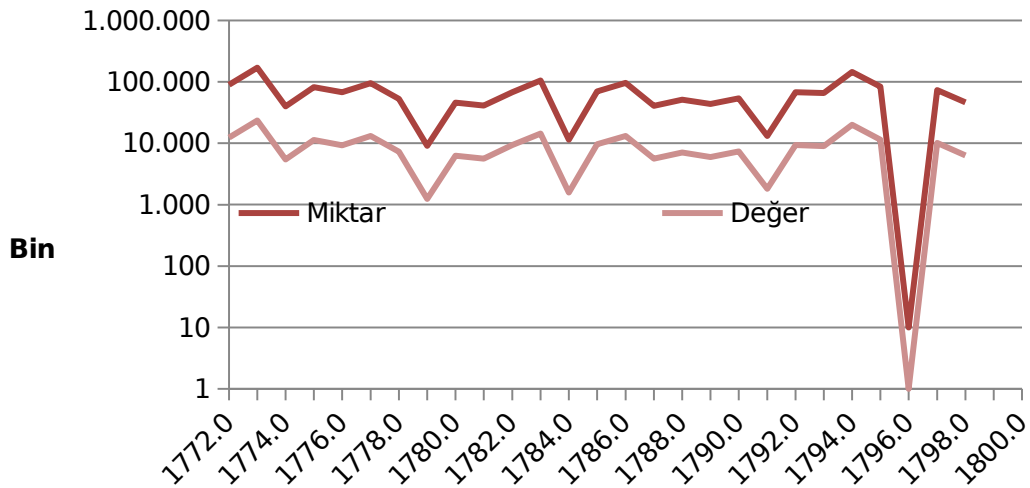
Kırmızı ait grafikte de (IV), şekilden de görüleceği, değer ve miktar artış/düşüş hızları neredeyse tamamen aynıdır. Bu rakamlara da yansımakta; 1772-1800 dönemi boyunca kırmızı ait değer ve miktar artış hızı oranlarının ortalamasındaki sapma, yarım puanı geçmemektedir. Aynı şekilde, ham ipekten sonra yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiltere'ye ihraç edilen en önemli ticaret maddeleri olan pamuk ve tiftik ipliğine ait miktar ve değer artış hızları da inceleme dönemi boyunca hiç değişmemiş; miktar ve değer artış hızı oranları arasındaki ortalamadan sapma pamukta % 0.22'de; tiftik ipliğinde ise % 0,3'te kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan İthal Edilen Pamuğun Miktar ve Değer Trendi, 1772-

Kaynak: The National Archives, CUST 17: 1-22

Osmanlı İmparatorluğu'ndan İthal Edilen Tiftik İpliği'nin Miktar ve Değer Trendi, 17

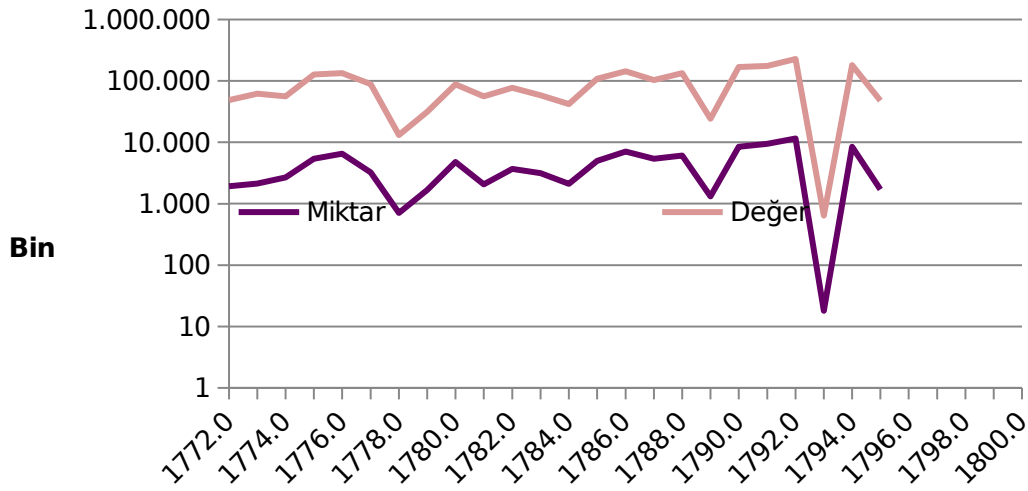
Kaynak: The National Archives, CUST 17: 1-22

Yukarıdaki tablolara bakarak, en azından Osmanlı İmparatorluğu'ndan ihraç edilen önemli mal kalemleri söz konusu olduğunda, resmi rakamların ticaret hacmini sağlıklı bir şekilde ortaya koyduğu düşünülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiltere'ye yapılan ihracatın tamamına yakının kapsayan ve III-VI. grafiklerle gösterilen değer/miktar artış hızı değerleri ve oranları, bizi iki taraf arasında yapılan ticarete fiyat avantajının, en azından inceleme dönemi boyunca (1772-1800) Osmanlı Devleti'nin aleyhine olmadığı; hatta ipek gibi Batı'da talebi artan bazı hammaddeler söz konusu olduğunda, fiyat mekanizmasının Osmanlı'nın lehine döndüğünü sonucuna da götürmektedir. Bu fiyat ilişkisinin İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne ihraç edilen ticaret maddelerinden nasıl şekillendiğini tahmin edebilmek için de, başta yünlü kumaşlar olmak üzere Osmanlı Devleti'nin ithal ettiği endüstriyel ve sömürge ürünlerinin değer ve miktar bilgilerine bir arada bakmak gerektir.

Sömürge ürünlerine örnek olarak verilebilecek biberin miktar ve değer rakamlarına bakıldığında, artış/düşüş hızı oranlarında % 30'ların üzerinde bir farklılaşma gözükmemektedir. Ancak bu farklılaşma tek yönlü olmayıp, bazen artış, bazen düşüş yönündedir.

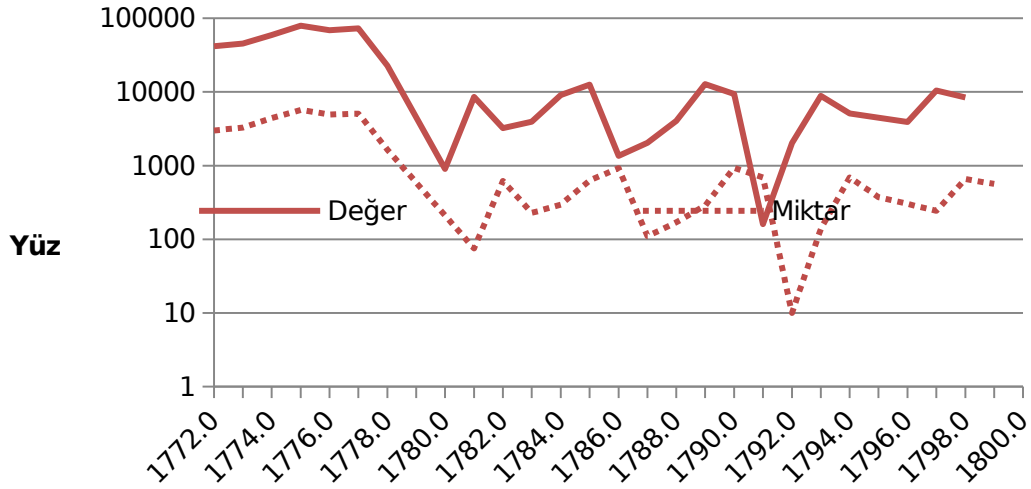
İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'na İhraç Edilen Biber, 1772-1800

Kaynak: The National Archives, CUST 17: 1-22

18. yüzyıl boyunca İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilen en önemli ticaret maddesi olan ancak ipekte olduğu gibi yüzyıl sonlarında ihracı neredeyse durma noktasına gelen yünlü kumaşlar ile İngilizler için önemli bir sanayi kolu teşkil eden saatlerin miktar ve değer rakamlarına bakıldığında, iki veri grubu arasındaki farklılaşmanın hala sınırlı olduğu görülür.

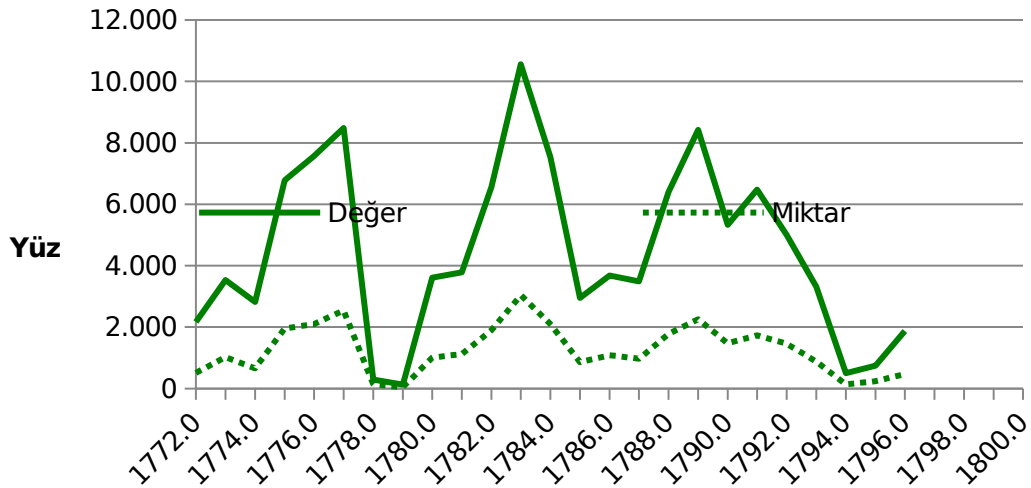
e'den Osmanlı İmparatorluğu'na İhraç Edilen Yünlü Kumaşlar, 1772-1

Kaynak: The National Archives, CUST 17: 1-22

Yünlü kumaşların miktar bilgileri, değer miktar bilgileriyle aynı paralelde seyretmiş; miktar artış/düşüş hızı ile değer artış/düşüş hızı arasındaki oran periyot boyunca en fazla % 25 oranında sapmış; sapma ortalaması % 13'de kalmıştır. Miktar artış hızı bazen değer artış hızının üzerine çıkmış, bazen de altında kalmıştır. Dolayısıyla fiyatlarda da tek yönlü bir artış veya azalmadan bahsetmek mümkün değildir.

İttere'den Osmanlı İmparatorluğu'na İhraç Edilen Saatler, 1772-1800

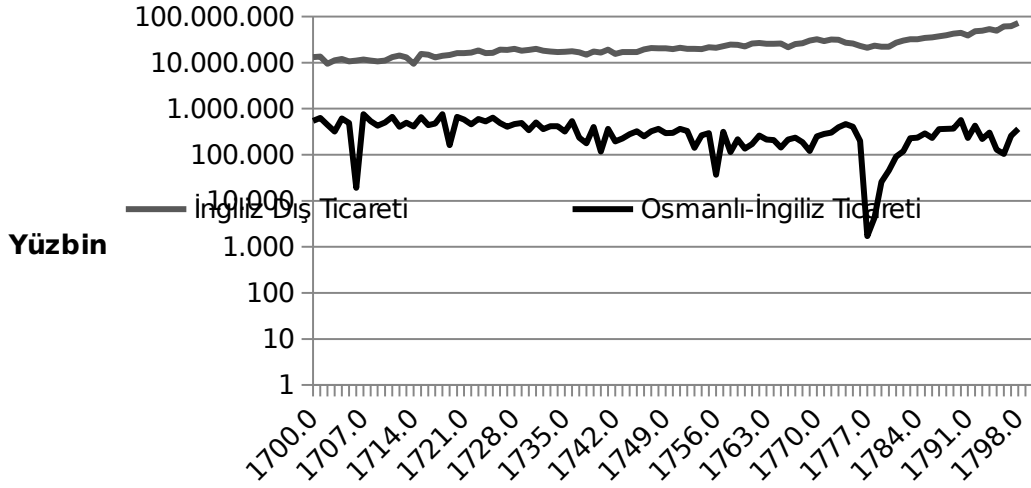

Kaynak: The National Archives, CUST 17: 1-22

Yünlü gibi, İngiltere'nin diğer bir endüstriyel ürünü olarak değerlendirilebilecek saatlere bakıldığında da, öncekilerden farklı bir trend görülmektedir. Miktar artış/düşüş hızının değer artış/düşüş hızından farklılaşması oldukça azdır ve farklılaşma çift yönlüdür. Dolayısıyla burada da malların pahalılaşması veya ucuzlaması ihtimalinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

Genel olarak bakıldığında ise, en azından yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan ihracatın önemli bir kısmını oluşturan İngiliz sanayi ürünleri ve sömürge malları ticaretinin İngiltere için fiyat avantajı oluşturmadığını söylemek zor gözükmemektedir. Ancak bundan daha önemlisi, resmi değer bilgilerinin ticaretin hacmini ortaya koymada problemlere yol açmayacağı ve ortaya çıkan trendlerin gerçekçi kabul edilebileceğinin anlaşılmasıdır.

Grafik X: Osmanlı-İngiliz ve İngiliz Dış Ticareti, 1700-1800 (Sterling)

Kaynak: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

Görüldüğü gibi, İngiliz dış ticareti 18. yüzyıl boyunca makul bir artış trendi yakalamış; 1780'lerde geçici bir düşüş yaşamış; ardından yüzyıl sonuna kadar giden keskin bir sıçrama görülmüştür. Bu duruma bağlı olarak da, Osmanlı ticaretinin İngiliz dış ticareti içindeki payı 18. yüzyıl boyunca sürekli azalmıştır. 1700'de % 4,08 olan bu oran 1750'de % 1,77'ye gerilemiş; 1800 itibarıyla da % 0,5'e düşmüştür.

İngiltere'nin 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ticaretteki bu nispi azalma bazı araştırmacıların da değerlendirmelerine konu olmuştur. Ralph Davis'e göre, 18. yüzyılın büyük bölümünde "İngiliz yönüsü karşılık Osmanlı ipeği" biçiminde sürdürülen ticaret yapısı, Osmanlı sınırlarında baş gösteren siyasi çekişmeler ve buna bağlı kesilen ham ipek akışı neticesinde değişikliğe uğramıştır. Artık Avrupalı tüccarlar ipek için Anadolu içleri, Kıbrıs ve Suriye'de yetiştirilen ipeğe yönelmişlerdir. Diğer yandan, Doğu Hindistan Şirketi'nin Bengal'den aynı dönemde külliyetli miktarlarda ipek ithal etmeye başlaması ve yüzyıl ortalarında Çin ipeğinden de yararlanılma yoluna gidilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan ham ipek ithalini olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan ithalattaki düşüş sadece ipek ile sınırlı değildir; kahve ve pamuk gibi önemli ticaret maddeleri için de geçerlidir. Üstelik bu düşüş, sözü edilen ticaret maddelerine duyulan talebin Batı'da arttığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Aslında Osmanlı-İngiliz ticaretindeki düşüşün bir benzeri, Osmanlı-Fransız ticaretinde de yaşanmıştır. Charles Issawi'ye göre bu düşüşler Osmanlı İmparatorluğu'nun arz kapasitesinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Zira arzdaki düşüş, nüfusun durgun yapısı ve zanaat kollarındaki gerileme ile tamamlanmıştır.

Batı'daki talebin azalması ise, teknolojik gelişmeler ve daha kaliteli ve daha ucuz ürünler vaat eden yeni arz bölgelerinin bulunmasıyla alakalıdır.

B) TİCARET DENGESİ

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ticaret, içinde tezatlar barındıran bir karakter arz etmektedir. Ticaret rakamlara bakıldığında, 18. yüzyılın önemli bir kısmında iki bölge arasında yapılan ticaret İngiltere'nin aleyhine gözükmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan ihracat ithalatına oranla 5,983,079 *pound*luk bir fazlalık vermektedir ki, bu İngiltere için ithalat-ihracat dengesinde % 30,69'luk bir kayıp demektir. Aslında bu tablo, 18. yüzyıl Osmanlı dış ticaretinin genel karakteriyle de örtüşmektedir ki, Osmanlı dış ticaretinin 18. yüzyıl sonlarına değin ihracatta fazla verdiği kabul edilmektedir.

İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ithalat ve ihracatın rakamlara dökülmesi durumunda aşağıdaki gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Tablo I: İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na İhracat ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan İthalatı, 1700-1800 (Sterlin)

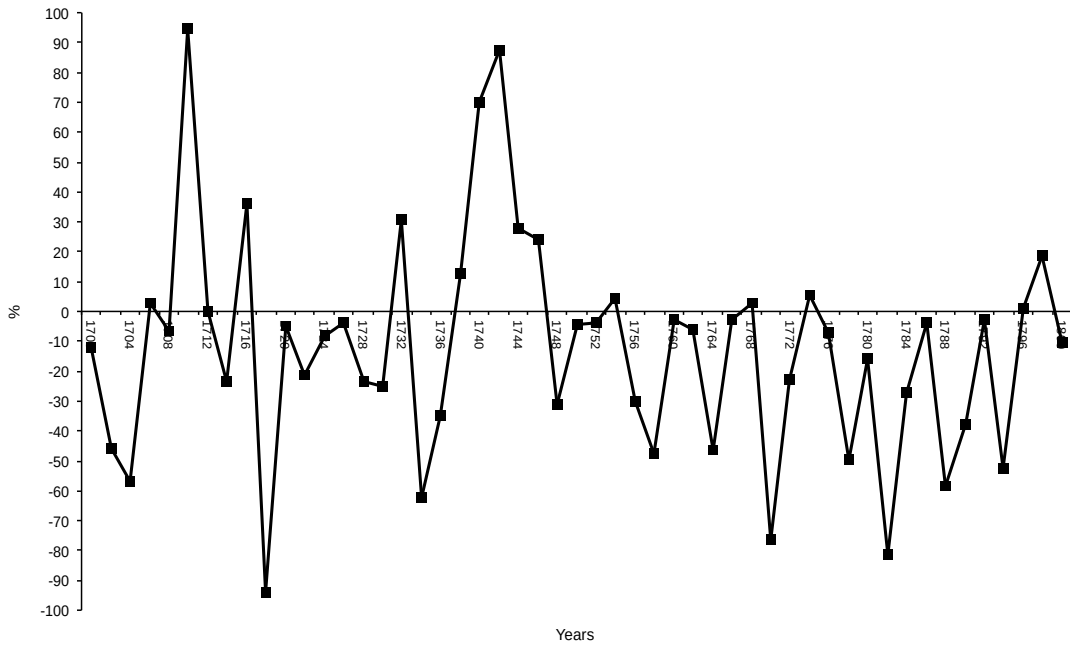
Year	Exports	Imports	Excess/ Deficit	Year	Exports	Imports	Excess/ Deficit
1700	238,672	303,072	-64,400	1751	92,632	202,357	-109,725
1701	239,954	386,611	-146,657	1752	144,222	155,721	-11,499
1702	119,634	324,542	-204,908	1753	136,652	226,967	-90,315
1703	237,463	80,029	157,434	1754	170,585	156,012	14,573
1704	131,867	478,476	-346,609	1755	71,589	69,687	1,902
1705	-	-	-	1756	91,770	170,881	-79,111
1706	251,465	237,374	14,091	1757	71,467	222,346	-150,879
1707	1,411	17,730	-16,319	1758	9,588	26,994	-17,406
1708	355,411	407,420	-52,009	1759	30,928	285,013	-254,085
1709	551	535,759	-535,208	1760	55,730	58,916	-3,186
1710	417,690	11,610	406,080	1761	54,282	163,366	-109,084
1711	42	500,091	-500,049	1762	63,738	71,761	-8,023
1712	-	-	-	1763	93,646	76,004	17,642
1713	158,715	502,730	-344,015	1764	70,008	191,565	-121,557
1714	154,019	248,241	-94,222	1765	91,735	122,652	-30,917
1715	181,109	311,903	-130,794	1766	100,796	106,522	-5,726
1716	278,079	131,132	146,947	1767	44,094	99,950	-55,856
1717	271,644*	383,130	-111,486	1768	109,194	103,679	5,515
1718	12,803	427,294	-414,491	1769	90,880	144,419	-53,539
1719	319,527	157,723	161,804	1770	22,032	164,366	-142,334
1720	359,838	398,564	-38,726	1771	20,573	100,443	-79,870
1721	137,584	23,065	114,519	1772	96,823	154,052	-57,229
1722	261,480	404,941	-143,461	1773	118,475	163,538	-45,063
1723	161,475	419,238	-257,763	1774	160,053	143,322	16,731
1724	208,992	246,098	-37,106	1775	226,997	168,882	58,115
1725	252,317	345,379	-93,062	1776	215,756	249,738	-33,982
1726	253,743	273,287	-19,544	1777	177,214	225,586	-48,372
1727	250,665	384,565	-133,900	1778	50,128	148,919	-98,791
1728	188,459	302,772	-114,313	1779	229	1,474	-1,245
1729	179,117	225,237	-46,120	1780	1,797	2,463	-666
1730	174,103	291,786	-117,683	1781	1,562	24,180	-22,618
1731	210,580	280,355	-69,775	1782	4,248	41,321	-37,073
1732	221,858	118,385	103,473	1783	42,666	48,983	-6,317
1733	183,817	320,425	-136,608	1784	43,052	75,167	-32,115
1734	67,460	290,967	-223,507	1785	82,449	146,906	-64,457
1735	292,797	126,191	166,606	1786	113,319	121,954	-8,635
1736	134,905	280,653	-145,748	1787	100,095	191,949	-91,854

1737	180,708	136,227	44,481	1788	47,837	183,335	-135,498
1738	300,150	233,043	67,107	1789	136,207	223,424	-87,217
1739	35,211	199,967	-164,756	1790	113,179	249,187	-136,008
1740	150,374	26,787	123,587	1791	189,291	178,388	10,903
1741	61,708	338,332	-276,624	1792	273,785	290,599	-16,814
1742	109,520	7,498	102,022	1793	45,270	184,681	-139,411
1743	185,909	180,186	5,723	1794	101,900	324,906	-223,006
1744	124,512	70,160	54,352	1795	134,231	84,299	49,932
1745	780	225,797	-225,017	1796	152,940	150,182	2,758
1746	172,493	105,195	67,298	1797	23,532	104,838	-81,306
1747	137,084	186,451	-49,367	1798	61,824	42,285	19,539
1748	85,792	163,242	-77,450	1799	222,331	33,091	189,240
1749	147,241	176,467	-29,226	1800	162,518	199,773	-37,255
1750	172,800	189,285	-16,485	Tplm	19,492,455	13,509,377	-5,983,078

Kaynak: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 1: 1-22

Yukarıdaki tablonun grafiği dökülmesi halinde ise, aşağıdaki şekil ortaya çıkmaktadır.

Grafik XI: İngiliz-Osmanlı Ticaretinde İthalat-İhracat Dengesi, 1700-1800

Kaynak: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 1: 1-22

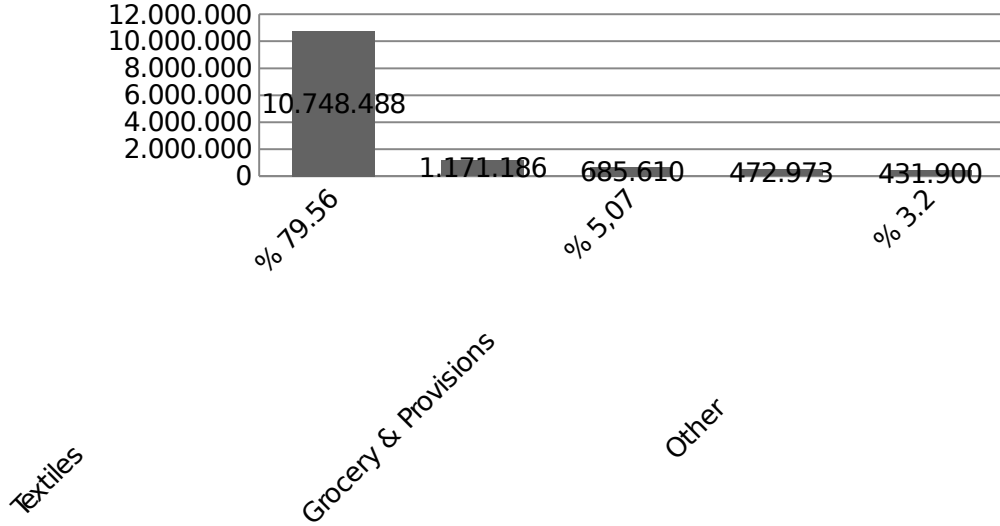
İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ticaret, Osmanlı'daki durumun tam aksine, İngiliz dış ticaretinin genel karakteriyle örtüşmediği gibi taban tabana zıt bir görünüm arz eder. 18. yüzyıl İngiliz dış ticaretine bakıldığında, ticaret dengesinin hep İngiltere lehine olduğu görülür. 1780'lerdeki kısa bir dönem hariç, 18. yüzyıl boyunca İngiltere'nin ithalatı ihracatını hiç geçmemiştir. Yüzyıl boyunca ihracat fazlası 298,5 milyon sterline ulaşmıştır ve bu miktar ithalata oranla % 22,71'lik bir fazlaya tekabül etmektedir.

Bununla birlikte, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı ticaretteki negatif görüntünün daha ayrıntılı ele alınması; bu durumun ithal ve ihraç malları için ayrı değerlendirmelere tabi tutulması gerekmektedir.

C) MAL KOMPOZİSYONU

I. OSMANLIYA İHRAÇ MALLARI

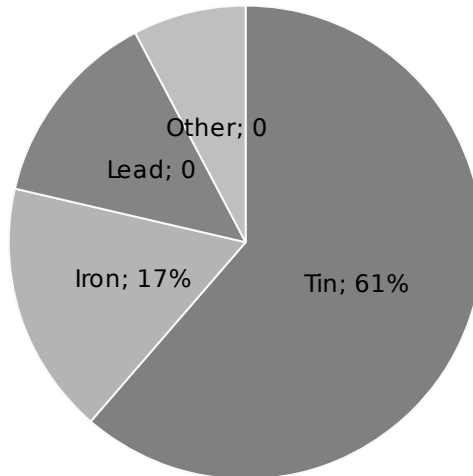
Grafik XII: Osmanlı İmparatorluğu'nun Yapılan İhracatı, 1700-1800 (Sterlin)

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 1: 1-22

XII. grafikte ilk dikkat çeken nokta, tekstil ürünlerinin bariz üstünlüğüdür. Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilen İngiliz tekstil ürünleri, toplam ihracatın beşte dördünü oluşturmaktadır. Tekstil ürünleri de neredeyse bütünüyle, bu gruptaki malların % 96,82'ne tekabül eden yünlülerden meydana gelir. Keten dokumalar toplam tekstil ürünlerinin sadece % 1,22'ini teşkil eder. Tekstil ürünlerinin geri kalanını Pamuklular ve kayıtlara çokta çoğu ham olarak geçen ipek oluşturur.

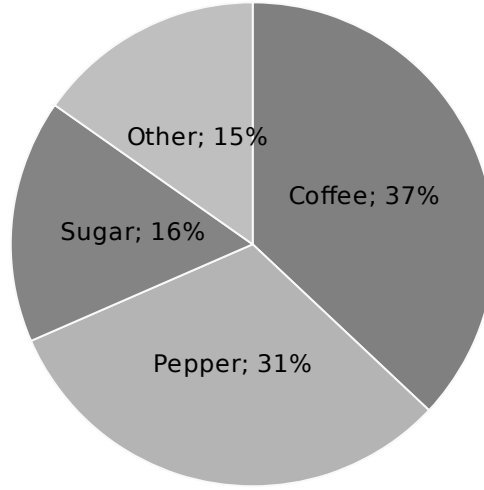
Grafik XIII: Osmanlı İmparatorluğu'na İhraç Edilen Madenler ve Kimyasal Maddeler, 1700-1800 (Sterlin)

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

Madenler, kimyasal maddeler ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan ihracatın ikinci büyük mal kalemini oluşturur. Madenleri içerisinde kalay ilk sırayı alır. Ardından da demir ve kurşun sıralanır. Kalay bazen işlenmemiş, levha halinde veya doğrama işi olarak kaydedilirken, demirin genellikle çubuk veya döküm olarak işlenmiş olduğu belirtilmiştir. İşlenmiş demir zaman zaman da çivi, demir aletler, saat parçaları ve ateşli silah aksamı halini alabilmiştir. Sık olmamakla birlikte, demir Rus, İsveç ve İspanyol mamulü halini de alabilmektedir. Kırmızı veya beyaz haldeki kurşun ise, cevher veya saçma halindedir. Bu mal gurubundaki diğer ticaret maddeleri barut, pirinç, şap, çinko, bakır, zaç (demir sülfat), zift ve katran, kömür, mürdesenk (kurşun oksit), kükürt (sülfür), zaç yağı (vitriyol yağı), mangal kömürü, İngiliz tuzu (magnezyum sülfat) ve tutenague gibi madeni ve kimsayal maddelerden meydana gelir.

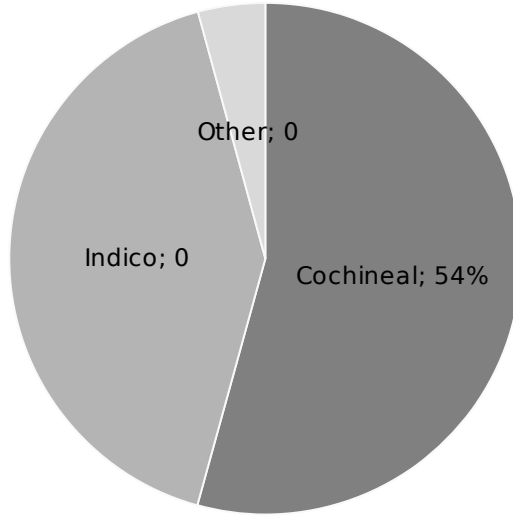
atorluğu'na İhraç Edilen Baharat ve Gıda/Bakkaliye Ürün

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

Baharat, gıda/bakkaliye ve erzak kategorisindeki ticaret maddeleri başlıca kahve, biber ve şekerden meydana gelmiştir. Bu kategorideki malların % 37,01'ini oluşturan kahve söz konusu olduğunda, çoğu zaman ticaret maddesinin menşei belirtilmiştir. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilen kahvenin en az %45,6'sının Britanya'nın kendi plantasyonlarından temin edildiği; yabancı plantasyonlardan ve Doğu Hindistan'dan elde edilen kahvenin ise sırasıyla % 23,88 ve % 16,17'lik oranlara sahip olduğu görülür. Menşei belli olmayan % 8,9'luk bölüm hariç, kahvenin geri kalanı Amerika (%2,66), Dominika (% 2,62) ve Guadalupe (% 0,17) kökenlidir. Benzer bir durum kısmen şeker için de geçerlidir. Esas itibarıyla rafine haldeki, kayıtlarda Britanya plantasyonları, Doğu Hindistan veya Havanna mahsulü olarak yer almıştır. Bu kategorideki diğer ticaret maddeleri tereyağı, Hindistan cevizi, pirinç, zencefil, karanfil, çay, peynir, tarçın, donyağı, jambon ve pastırma, sığır ve domuz eti, Hint irmiği, kuru üzüm, baharat, kuş üzümü, zeytinyağı ve tatlı yiyecekler olarak sıralanır.

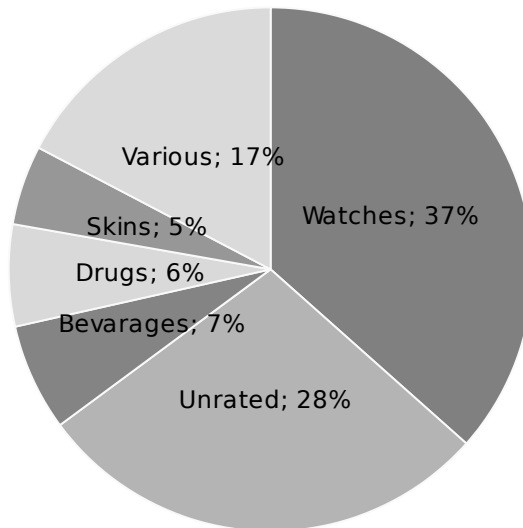
İmparatorluğu'na İhraç Edilen Boya Maddeleri, 170

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

İhraç malları içerisinde en son hacimli gurubu oluşturan boya maddeleri büyük ölçüde kırmızı ve çivitten ibarettir. Kırmızın boya maddeleri içindeki payı % 54,27'yi bulurken, çivit de % 41,5'lik bir orana sahiptir. Diğer boya maddeleri *Braziletto*, *Nicaragua*, *logwood*, *Braziel*, *redwood*, *annatto*, gibi ahşap ahşap ve bitkisel boya maddeleri ile lak boya, safran, kök boya ve resim boyalarını kapsar.

İmparatorluğu'na İhraç Edilen Diğer Ticaret Maddeleri,

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

Tek bir başlık altında toplanması oldukça zor olan diğer ihraç malları oldukça zengin bir yelpazeyi kapsar; ancak içlerinden saatlerin ağırlığı belirgindir. İhraca sahne

olan saatlerin % 74,33'ü gümüştür. Geri kalanı ise altın (% 15,91), metal (% 8,69) ve altın-gümüş alaşımı (% 0,83) olarak sıralanmıştır.

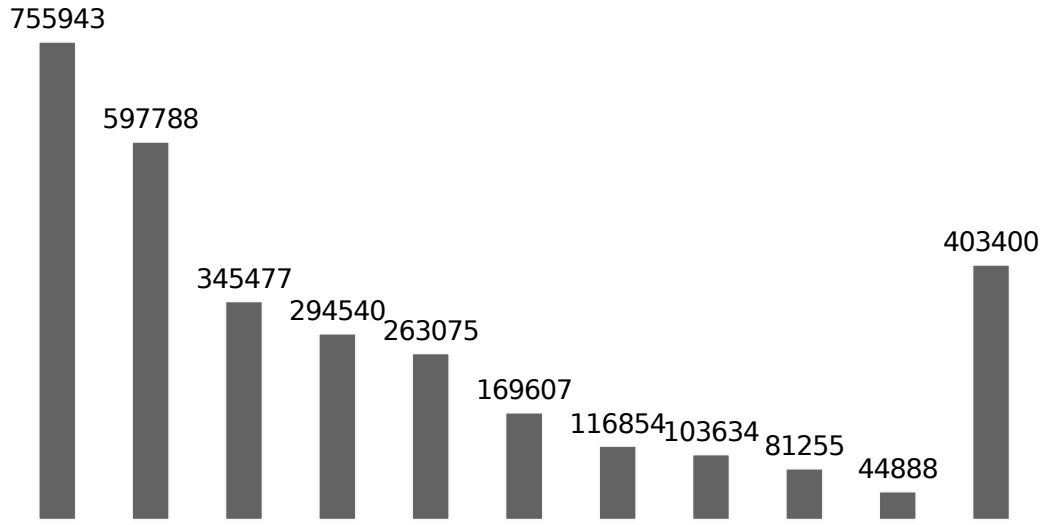
İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilen ticaret maddeleri, bir ölçüde Osmanlı gümrük kayıtları ile de ortaya konabilecek durumdadır. 10 gemide taşınan 51 tüccara ait mallardan oluşturulan Tablo II'ye yakından bakıldığında, mal gruplarının sıralamasının ve sahip olduğu oranların, İngiliz gümrük kayıtlarından elde edilenlerle paralellik gösterdiği farkedilir. Tablolardaki verilerin birerbir örtüşmemesini ise, Tablo II'de yer bulan rakamların sadece 1770'ler ile 1790'ların arasını kapsaması ve kapsadığı dönem içerisinde de yılın belirli ay veya haftalarına ait defterlerden yararlanılmış olmasıyla açıklanabilir. Tabloya yansıyan mal kompozisyonunun, dolayısıyla, 18. yüzyıl sonlarındaki Osmanlı-İngiliz ticaretini yansıttığını hatırlamak gerekmektedir. Osmanlı-İngiliz ticaretinin 18. yüzyıl sonlarındaki değişimini daha iyi takip edebilmek için ise, malzemenin nispeten bollaştığı 19. yüzyıl başlarına bakmak gerekmektedir.

Table II.İngiliz Bandıralı Gemilerle Osmanlı İskelelerine İthal Edilen Mallardan Alınan Vergiler				
Mal Cinsi		Vergisi (Akçe)		%
Kumaşlar	Şali	257,680	16.02	46.66
	Londra-çuka	159,740	9.93	
	Hassa	118,705	7.38	
	Şayak	75,200	4.68	
	Diğer (muhabbethani, kaliçe, mermer, hümayun, çit, kirpas, vb.)	139,041	8.65	
Maden ve Madeni Ürünler	Kalay	192,280	11.96	17.98
	Teneke	28,950	1.80	
	Saçma	22,530	1.40	
	Diğer (Kurşun, hırdavat)	45,285	2.82	
Baharat-Ecza-boyalar	Kahve	176,870	11.00	23.57
	Çivit	81,752	5.08	
	Fülfül	29,990	1.86	
	Diğer (Anber, karanfil, bahar-ı cedid, kırmızı, tarçın, isfi-daç, ceviz-i bevva, dal-ı bakkam)	90,506	5.63	
	Saat ve saat alet-edevatı	68,650	4.27	
Diğer	Şeker	21,830	1.36	3.50
	Toprak tabak	16,137	1.00	
	Evani-billur	15,852	0.99	
	Diğer	67,128	4.17	
Toplam		1,608,126		100.00

Kaynak:BOA KK:d 5239 (21 r, 19s, 27 s 1187); C.IKT 30/1469 (25 b 1187); C.ML 378 (26 ş 1187); KK.d 5228 (18 z, 23 z 1206); D.MMK.d 22959 (2 r, 13 r 1210); D. HMK.d 22230 (27 z 1215)

Diğer: Rişte-I kotana ve kaliçe, dürbün, çanak, bernivan (?), sagankuri, basma mumu, revgan-ı sade, frengi libas, arpa suyu, temaşa teli, şapka, kehrüba, peynir, üstüveç, sırça, arak, zencebil, tabanca, astar, flinta, abani, rişte-I çorap, çakşır, piştov çakmağı, ahen-I ham, harir çorap, alaca (?), ayna, frengi dolap, çatal-bıçak, kağıt, demir mengene, eskime (?), kutu, muşamma, mikraz, kopça, ağacı haki, tuzuk.

anl  İmparatorluğu'na İthal Edilen Mallardan Alınan Vergiler, H. 12

Kaynak: D.MMK.İGE 23518; D.MMK 23002; D.B M 7038, 7044, 7061

Grafik XXXI, 1801-1802 yıllarında İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'na mal getiren İngiliz bandıralı 8 gemiye ait bilgilerden oluşturulmuştur. Gemilerde toplam 37 tüccara ait ticaret eşyası mevcuttur. Grafiğin oluşturulmasında ve malların dizilişinde, malların değeri değil de akęe bazında ödenen gümrük vergileri esas alınmıştır.

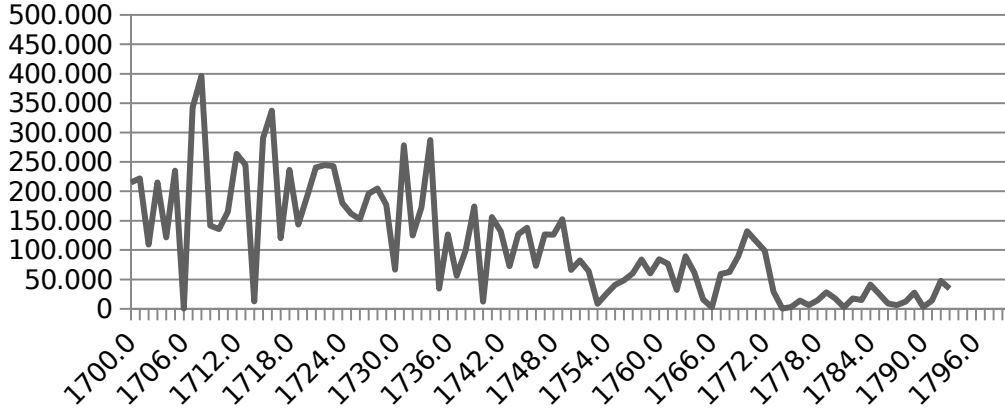
Tablo'da göze çarpan özelliklerden ilki, nispeten farklı mal guruplarından oluşan zengin bir kompozisyonun ortaya çıkmış olmasıdır. Bu mal kompozisyonu içerisinde mensucat ürünlerinin merkezi yeri yine ilk bakışta dikkat çekmektedir. Ancak mensucat ürünlerinin yanı sıra madenler, sömürge ürünleri ve biraz daha ileri teknoloji gerektirdiğini düşünebileceğimiz mekanik aletlerin ağırlığı da hissedilmektedir. Dolayısıyla mal guruplarının daha zengin, ancak daha dengeli bir dağılımı söz konusudur. Yine ilgi çeken bir özellik olarak, ihraç maddeleri arasında hammadde yoğunluğu bir kenara, varlığının dahi pek söz konusu olmamasıdır.

Y nl , pamuklu ve keten olarak sıralanan mensucat ürünleri, ipekli, iplik ve dokuma ürünleri ile birlikte, toplam değerlerler içinde % 37'lik bir orana sahip olmaktadır. Madenler içerisinde ise kalay, kurşun ve demir ilk sırayı almaktadır. Mekanik aletler kategorisinde ise, saat, ateşli silahlar,  akmak, tabanca vs. dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki tablo, İngiliz gümrük kayıtlarından elde edilen değerlerle hala bir miktar örtüşmeye devam etmektedir. Genel hatlarıyla mal sıralaması muhafaza edilmektedir. Ancak İngiliz gümrük kayıtlarına göre oluşturulan ve yüzyıl ortalamalarını ihtiva eden statik tablonun bazı karakteristik özellikleri burada kaybolmuştur. Mesela Tekstil  r nlerinin % 80'lere varan ezici üstünlüğünden burada eser yoktur. Aynı şekilde madenler, mekanik aletler ve şeker, kahve vb. sömürge ürünlerinin listeyi zorlaması farklı eğilimlerin habercisi gibidir. Bu noktada, 18. yüzyıldan çıkarken ve Osmanlı gümrük kayıtlarına bağlı olarak oluşturulan yukarıda grafiği, yüzyıl sonundaki yeni eğilimleri yansıtma potansiyeli olan bir kesit olarak düşünmek ve sözü edilen eğilimler işığında değerlendirmek daha anlamlı gözükmektedir. Ve nihayet 18. yüzyıl boyunca İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan tekstil ürünleri ihracatının genel trendini, değerlendirmelerin merkezinde bulundurmak gerekir. Bu şartlar altında yukarıdaki tablo, dönemin genel karakteristiklerini fevkalade yansıtabilme kapasitesini

haizdir. Mal kompozisyonun daha anlamlı olabilmesi için ihraç mallarının ayrıntılı olarak ortaya konması son derece önemlidir. Ancak ihraç mallarının uzun vadeli seyrinin ihracatın genel karakterini ortaya koymaya daha fazla katkı sağlayacağına da şüphe yoktur. İhraç malları içerisinde genel olarak dokumaların, özel olarak da yünlülerin ekseriyeti oluşturduğu dikkate alınacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'na ihraç edilen yünlülerin uzun vadeli trendininin tespit edilmesi büyük önem arz eder.

Grafik XVII: Osmanlı İmparatorluğu'na İhraç Edilen Yünlüler, 1700-1800 (Sterlin)

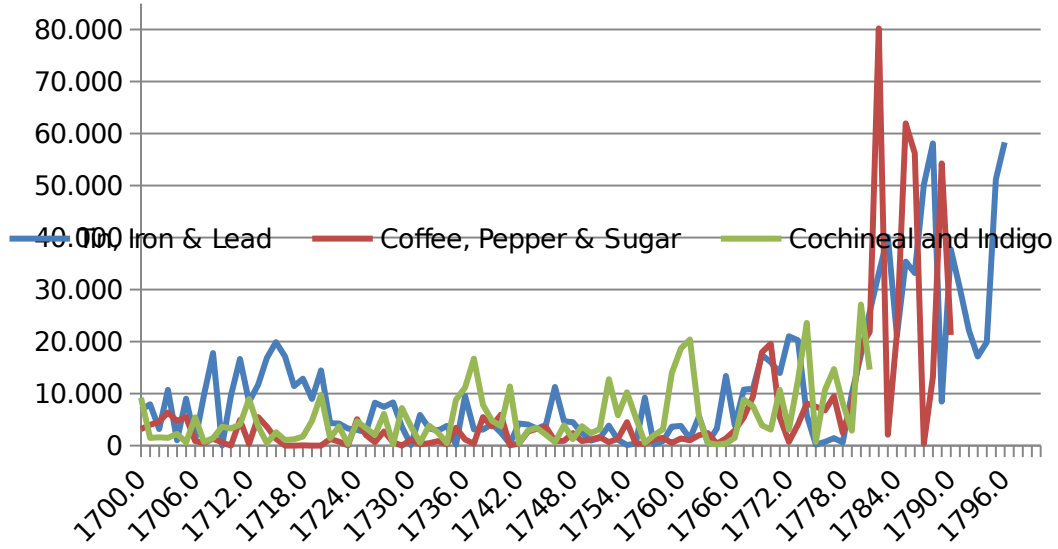
Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-21

Grafik IV, yünlü ihracında yakalan yüksek seviyelerin 1730'larda son bulduğunu ve ardından telafi edilemeyen bir düşüşün geldiğini göstermektedir. 1770'lere gelindiğinde düşüş süreci neredeyse tamamlanmıştır. Yünlülerdeki bu trend, 18. yüzyıl boyunca İngiltere'den Avrupa'ya yapılan ihracatın genel karakteriyle de örtüşmektedir. Avrupa pazarı 1699-1701 arasında İngiltere'den yapılan yünlü ihracatının % 92'sine talip olurken, 18. yüzyılın ilk yarısı boyunca İngiliz yünlülerinin ithalinde hissedilir bir durgunluk yaşanmıştır. Bu durgunluk yüzyıl ortalarına kadar devam etmiş; 1750'lerden sonra gelen kısa süreli bir yükselişin ardından düşüş başlamıştır. Sanayinin hızlı gelişimi ve farklılaşması, Avrupa genelinde hakim olmaya başlayan endüstriyel kendi kendine yeterlilik prensibiyle birlikte, yünlü ihracatını kazançlı olmaktan çıkarmıştır. Bir yandan da Fransa, Almanya ve İsveç'in uygulamakta olduğu himayeci politikalar ve bu ülke ürünlerinden gelen rekabet, İngiliz yünlü sanayiini tehdit etmeye başlamıştır. Avrupa'dak genel eğilim aksine 18. yüzyılın ilk yarısı boyunca İngiltere'den yaptığı yünlü ithalatını arttıran İspanya'da bile 1750'ler ve 1760'larda yerli sanayi güçlendirilmeye başlanmış ve İngiliz yünlülerine duyulan talep azalmıştır.¹

İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'na yapılan toplam ihracatı gösteren I. grafikte 18. yüzyılın son yirmi yılı içerisinde yakalandığı gözlenen hissedilir artış trendini, yer veren IX. grafikte görmek mümkün değildir. Bu tezatın izah edilebilmesi için madenler, kimyasal maddeler, boya maddeleri, baharat, bakkaliye ve erzak başlıkları altında tasnif edilen diğer ihraç mallarının trendine bakmak gerekir. Grafik XVIII ve XIX, bu ihraç mallarının son dönemdeki performansı ile ilgili fikir vermektedir.

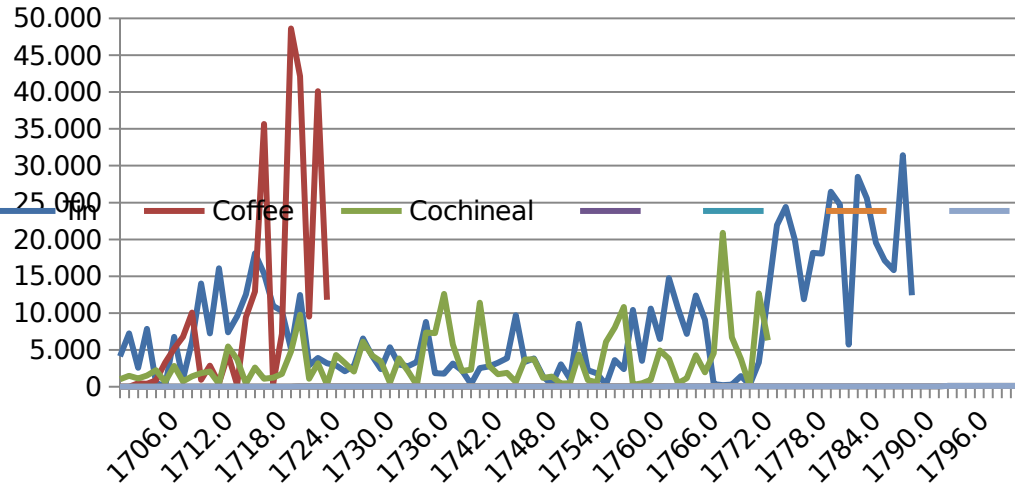
1 Ralph Davis, "English Foreign Trade, 1700-1774", *The Economic History Review*, New Series, Vol. 15, No. 2 (1962), pp, 286-88

İmparatorluğu'na İhraç Edilen Maden, Gıda-Erzak ve Boya Maddeler

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-21

İmparatorluğu'na İhraç Edilen Kalay, Kahve ve Kırmızı, 1700-1

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-21

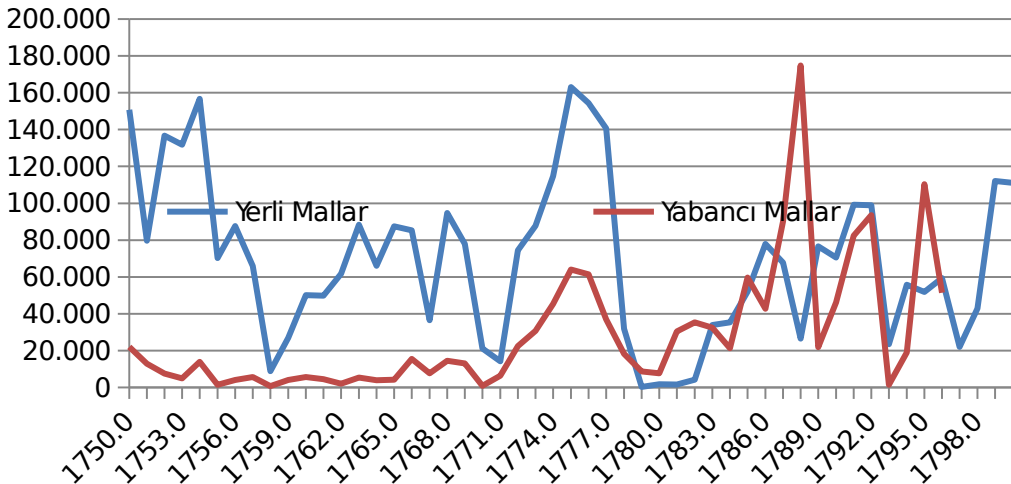
Grafik XVIII ve XIX, madenler, metal ürünler, sömürge ürünleri ve boya maddeleri ihracının, yıllardan farklı olarak, 18. yüzyıl sonlarında belirgin bir biçimde arttığını göstermektedir. Kayıtlarda ilk olarak 1770'lerde yer almaya başlayan ve son 20 yıl içerisinde görülmemiş seviyeleri yakalayan kahvenin durumu ise, bu noktada bilhassa dikkat çeker. Genel olarak bakıldığında bu tablo, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı erken dönem veya geleneksel ticaret yapısından ciddi

sapmalar yaşandığını ve bu sapmalarda güçlü İngiliz endüstri kollarının etkili olduğunu göstermektedir. Bu yeni trend, aynı zamanda, Osmanlı-İngiliz ticaretinde “İngiliz” ürünlerinin azalmaya; “yabancı” ürünlerin de artmaya başladığı fikrini vermektedir. Bu noktada, “şeker” gibi son dönemde üretim ve ticareti yaygınlaşan yeni endüstri dallarının yükselişini hatırlamakta fayda vardır.

İki bölge arasındaki ticarete son dönemlerde görülen ve tezat oluşturan eğilimlerin izlerini kayıtların terminolojisinde de görmek mümkündür. 18. yüzyıl sonlarına doğru İngiliz gümrük kayıtlarında ticareti yeni yeni revaç bulmaya başlayan ticaret maddelerinin çoğu “yabancı” olarak yer almaya başlamıştır. Söz gelişi en önemli boya maddeleri arasında yer alan “kırmızı” ve çivit’in hiç birisi “İngiliz” veya “Britanya kökenli” değildir. Kahve, biber ve şekerin de % 87,23’ü “yabancı” ürün olarak kaydedilmiştir. Yabancı kökenli ürünlerin toplamın ancak % 7,4’ünü oluşturduğu madenler söz konusu olduğunda ise, bunun geçerliliği daha sınırlıdır. Örneğin Kurşun münhasıran “İngiliz” veya “Britanya menşeli” bir ticaret maddesidir. Kalay’ın ise ancak % 0,06’sı yabancı kökenlidir. Diğer taraftan, demir ve demir eşya söz konusu olduğunda durum biraz değişir ve yabancı kökenli ürünlerin toplam demir ve demir ürünleri içerisindeki payı % 39,28’i bulur.

18. yüzyıl sonlarında İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılan ticaretin karakterinde meydana gelen değişiklikleri, diğer verilerle desteklemek de mümkündür. 18. yüzyıl boyunca İngiltere’den Osmanlı İmparatorluğu’na yapılan ihracatta “yerli” ürünlerin oranı % 94,6’yı bulmuş; ancak 1770’lerden itibaren “yabancı” malların nisbi bir yükselişi olmuştur. 1780-1800 arasında ise, “yabancı”² malların oranı % 45,28’e ulaşmıştır. İngiltere’den Osmanlı İmparatorluğu’na yapılan ihracatta yabancı menşeli ürünlerin artan payı, 1750-1800 arası için grafiğe şu şekilde yansımıştır.

k XX: İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'na Yapılan İhracat, 1750-

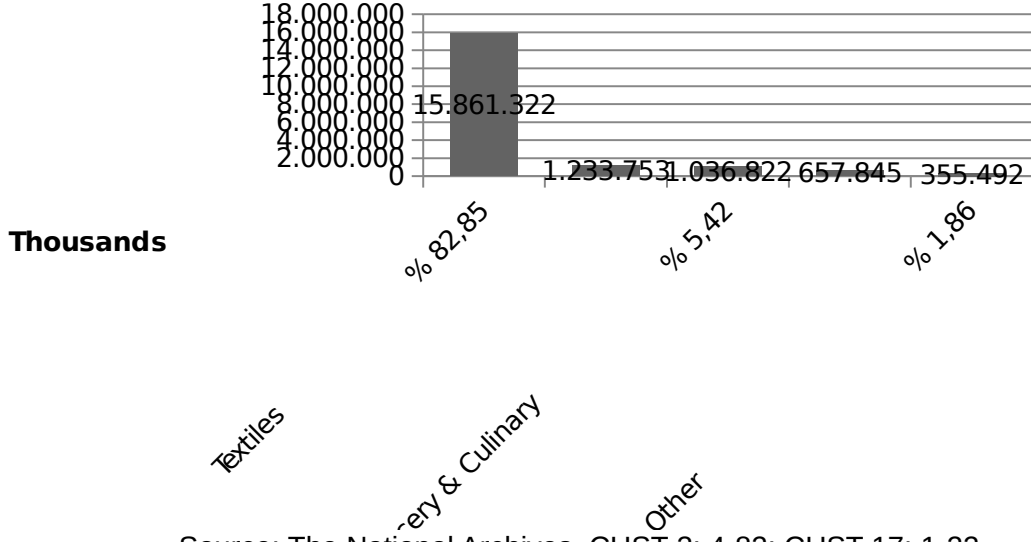

Source: The National Archives, CUST 3: 50-82; CUST 17: 1-21

² Kayıtlarda “foreign goods, wares and merchandize” olarak yer almıştır.

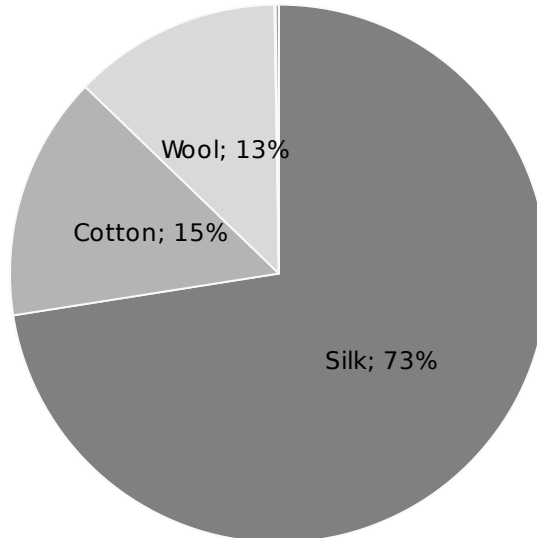
I. OSMANLI'DAN İTHAL MALLARI

İk XXI: Osmanlı İmparatorluğu'ndan Yapılan İthalat, 1700-1800 (Ste

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithal edilen mallar ile buraya ihraç edilen malların kompozisyonuna bakıldığında, aralarında dikkat çekici benzerlikler ve tezatlar olduğu görülür. Tekstil ürünleri, ihracatta olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan ithalatta da ilk sırayı alır ve bariz bir üstünlüğe sahiptir. Tekstilin mal kompozisyonu içerisindeki hakimiyeti, dokuma sektörünün tamamlayıcı kolu olarak düşünülebilecek boya sanayi ve boya maddelerinin ilavesi ile, daha da pekişmektedir.

İk XXII: Osmanlı İmparatorluğu'ndan İthal Edilen Tekstil Ürünleri, 17

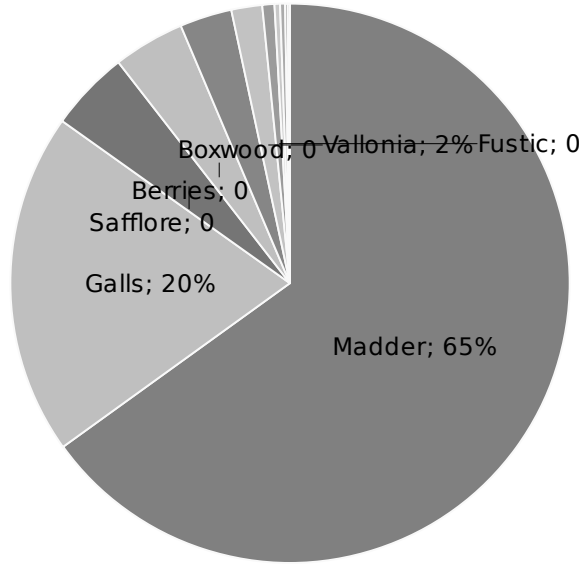

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

Tekstil ürünleri içerisinde ipek ilk sırayı alır ve bu yönüyle İngiltere’den ihraç edilen yünlülere benzer bir rol üstlenir. Ancak mamul olarak ihraç edilen yünlülerin aksine, Osmanlı ipeği neredeyse tamamıyla “ham” olarak ihraç edilmektedir. Üstelik, İngiliz ihraç ürünü yünlüler gibi mensucat ürünleri içerisinde yalnız olmayıp, ciddi bir rekabet görmese de, listede pamuk ve yün (tiftik) ile birlikte yer almaktadır. Pamuk, ipekte olduğu gibi, genellikle “ham” olarak ihraç edilmektedir. “Ham” ipeğin Osmanlı İmparatorluğu’ndan İngiltere’ye yapılan ipek ve ipekli içindeki payı % 98,96’dır. Bu oran pamukta % 92,92’ye inmektedir. Halbuki sıra yüne geldiğinde, ağırlıklı olarak iplik olarak yarı mamul halde ihraç edildiği görülür. Tiftik ipliği, toplam yün ve yünlü ihracatının % 93,91’ine tekabül eder. Tiftik ipliği ile birlikte pamuk, gogram ve keten ipliği, İngiltere’ye yapılan tekstil ürünleri ihracatının % 13,31’ini teşkil eder.

Genel olarak bakıldığında, İngiltere’den Osmanlı tarafına yapılan ihracatın karakterinden farklı olarak, Osmanlı İmparatorluğu’ndan İngiltere’ye ihraç edilen tekstil ürünleri temel olarak hammaddelerden oluşur ve nispeten daha sınırlı bir mal gurubundan ibarettir. Aslında bu özellik, 18. yüzyıl boyunca iki bölge arasında mübadeleye sahne olan mal guruplarının da genel karakterini yansıtmaktadır.

anlı İmparatorluğu'ndan İthal Edilen Boya Maddeleri, 17

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’ndan yaptığı ithalatta mensucat ürünlerinin haiz olduğu üstünlük boya maddeleriyle tamamlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan ithal edilen boyalar başlıca kök boyadan ibarettir. Kök boyanın boya maddeleri içerisindeki üstünlüğünün nedenlerini büyük ölçüde Osmanlı boya sanayiinin bu dönemde yakalamış olduğu ileri seviyede bulmak mümkündür. Osmanlı imparatorluğu’nda kök boya ile elde edilen ve “Türk kırmızısı” olarak adlandırılan kırmızı boya, bu dönemde canlı ve dayanıklı renkleriyle şöhret bulmuştu. Dokuma aşamasından önce pamuklu kumaşlarda ve basma kalikolarda kullanılan ve aslen Hindistan kökenli olan bu boya, Batı’da bu dönemde “Levant” veya “Edirne kırmızısı” olarak da anılmaktaydı ve yüzyıl sonlarında İskoçya’da üretilip kullanılmaya başlamasına kadar 18. yüzyıl boyunca Türklere mahsus “sır” bir boya tekniği olarak

kaldı. İngiliz yüzyıl ortalarında kendi coğrafyalarında kök boya üretme çabaları da sonuçsuz kaldı. ³ Türk kök boyası başlıca İzmir çevresinde yetiştirilmekte, daima orjinal halinde, yani “kök” olarak ihraç edilmekteydi. ⁴ Aslında kök boya Akdeniz’in kuzeyi boyunca yetiştirilebiliyordu, ancak İzmir hem en önemli üretim merkeziydi, hem de burada yetiştirilen kök boyanın en kalitelisi olduğunu düşünülüyordu. ⁵ 18. yüzyıl boyunca daha çok renk sabitleyici olarak kullanılan mazı, Anadolu, Suriye ve İran boyunca yetiştirilmekteydi. Ancak en iyisi Suriye’de yetiştirilenlerdi ve Halep, Akka, Trablus, İzmir ve Port Said’den ihraç edilmekteydi. ⁶ Safrandan hem sarı, hem de kırmızı renk elde edilmekteydi ancak safran Avrupa’da daha çok pamuk ve ipeğin kırmızıya boyanmasında kullanılıyordu. ⁷ Mısır’dan temin edilmekte idiyse de, en iyisi Yukarı Mısır civarından elde edileniydi. ⁸ Meşe ağacından elde edilen bir kapsül olan ve boya olarak kullanılan palamut, Anadolu’nun batı kıyıları, Ege adaları ve Yunanistan boyunca yetiştirilmekteydi. ⁹

3 Cox, Nancy and Karin Dannehl. *Dictionary of Traded Goods and Commodities, 1550-1820*. University of Wolverhampton, 2007, Turkey Red; Susan Fairlie, “Dyestuffs in the Eighteenth Century”, *The Economic History Review*, vol. 17, No 3, 1965, p. 497, 505.

4
Kauffmann, C. H. *The Dictionary of Merchandize and Nomenclature*, fourth edition, London 1815, p. 222.

5
Fairlie, “Dyestuffs”, p. 497.

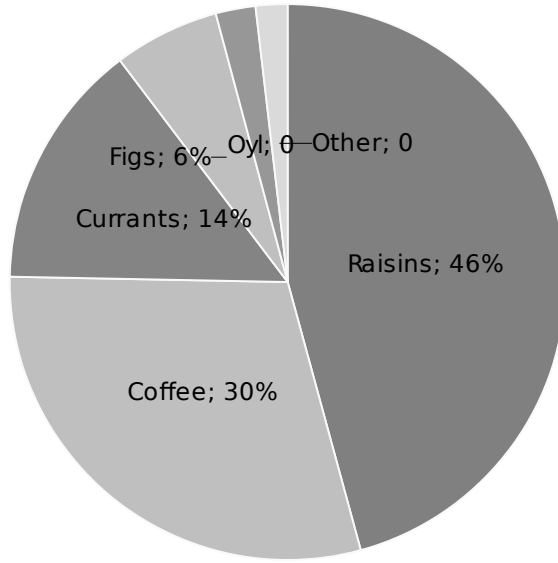
6
Fairlie, Dyestuffs, p. 492, 497.

7
Cox, at.al., “Goods and Commodities”, Sofflower.

8
Dearborn, Henry A. S. *A Memoir on the Commerce and Navigations of the Black Sea and the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt*, Vol. II, Boston 1819, p. 70-71

9
Dearborn, a.g.e., s. 77-78.

Grafik XXIV: Imports of Grocery & Culinary Articles from Turkey, 1700-1800 (Sterling)

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptığı ithalatta, ılımlı veya Akdeniz'in yarı-tropik iklimine mahsus ürünler ayrı bir yer işgal etmiştir. Bu ürünler içerisinde en büyük payı kuru üzüm almıştır. Normal siyah kuru üzüm, alkollü içeceklerin (brandy vb.) hazırlanmasında kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiltere'ye yapılan kuru üzüm ihracatının % 99,73'ü İzmir üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kuru üzümde İzmir çevresindeki Urla, Çeşme ve Karaburun, en önemli üretim merkezleridir.¹⁰ Aslen Korint kuru üzümü anlamına gelen kuş üzümleri ise, kek, konserve, şekerleme, pasta ve şarap imalinde kullanılmış ve marmelat veya jel olarak muhafaza edilmiştir. 18. yüzyılda İngilizler tarafından Patras'tan külliyetli miktarlarda temin edilen bu üzümler, pudding yapımında kullanılmıştır.¹¹ İncir, özü süzöldükten sonra yemeklerde ve tatlılarda kullanılmaktaydı; ancak tıbbi amaçlı olarak da yararlanılıyordu. Yüksek şeker konsantrasyonundan dolayı, incirler kısa zaman kurutulabiliyor ve uzun süreli muhafaza edilebiliyorlardı. İngiltere'nin dışarıdan ithal ettiği incir esas olarak İzmir veya Türk inciriydi ve ilk zamanlarda bu ithalat genellikle "incir kurusu" halinde gerçekleşmişti.¹²

Bu grupta ihraç edilen malların yaklaşık üçte birine tekabül eden kahve, kuru üzüm ve incirden sonra listedeki en önemli ihraç kalemini oluşturmuştur. Avrupa'ya ithal edilen Osmanlı kahvesi doğrudan Yemen'den veya Mısır yoluyla gerçekleşmekteydi ve 17. yüzyıl ortalarında külliyetli miktarlarda ithal edilmişti. Yemen kahvesi 17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde hala Avrupa'nın en büyük tedarikçisiydi.

¹⁰ Dearborn, *Memoire*, Vol. II, p. 88-89

¹¹

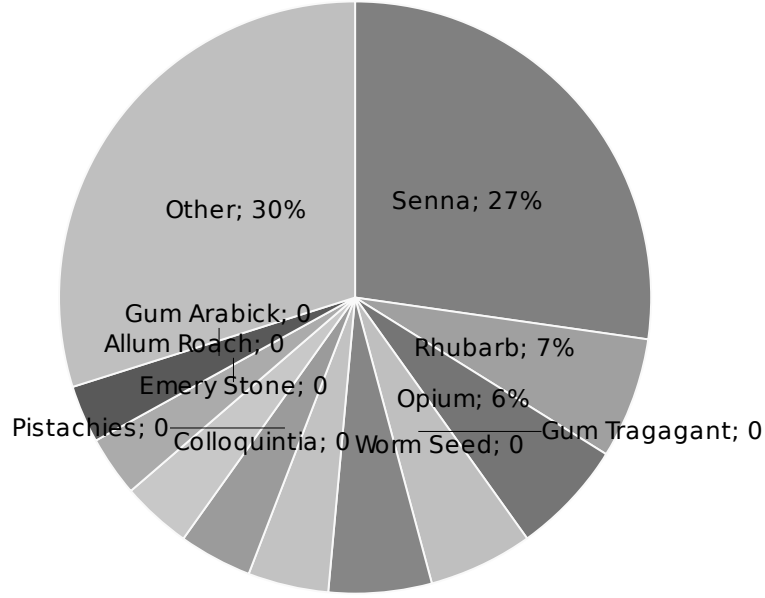
Masson, Paul. *Histoire du Commerce Française dans le Levant au XVIIIe Siècle*, Paris 1911, p. 621; Cox, "Currants".

¹²

Cox, "Fig".

ancak 18. yüzyılına gelindiğinde yeni arz bölgelerinin keşfedilmesinden zarar görmeye başladı ve Avrupa'ya yapılan ihracat da buna bağlı olarak azaldı.¹³

atorluğu'ndan İthal Edilen Ecza Ürünleri ve Kimyasal Ma

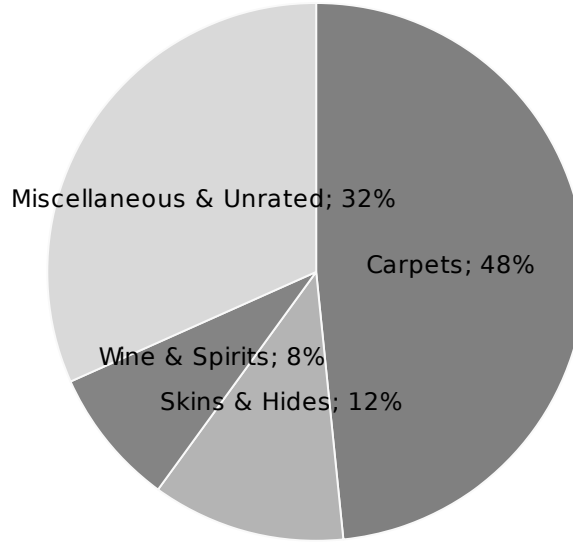
Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

Ecza ürünleri ve kimyasal maddeler, İngiltere'nin yaptığı ithalat içerisinde küçük bir orana karşılık gelir. Bunlar arasında, yaprakları için yetiştirilen yetiştirilen ve müşhil ilacı olarak kullanılan sinemaki, ilk sırada yer almıştır. Bu bitki İran ve Suriye'de; ancak özellikle de Yukarı Mısır bölgesinde yetiştirilmekteydi. Buradan öncelikle Mekke ve Cidde'ye nakledilmekte; ardından Suveyş yoluyla Kahire ve İskenderiye'ye ulaştırılmakta; daha sonra da Avrupa'ya ihraç edilmekteydi.¹⁴ Bu mal gurubu içerisinde yer alan diğer ticaret maddeleri oldukça zengin bir yelpaze oluşturup kendi aralarında eşit olarak bölünmüştür.

¹³ Issawi, "Middle Eastern Trade", p. 255; Mehmet Genç, "Contrôle et Taxation du Commerce de Café dans l'Empire Ottoman a la Fin du XVIIe –Première Moitié du XVIIIe Siècle", in M. Tuchscherer (ed), *Le Commerce du Cofè avant l'ère Plantations Coloniales: Espaces, Rèseaux, Sociétés (XVe-XIXe Siècle)*, Institut Français d'Archéologie Orientale, Cahier des Annales Islamalogiques 20 (2001),

¹⁴ C. H. Kaufmann, *The Dictionary of Merchandize and Nomenclature*, Fourth Edition, London 1815, p. 314.

İmparatorluğu'ndan İthal Edilen Diğer Ticaret Maddeler

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

Diğer başlığı altında yer alan ticaret maddelerinin yaklaşık yarısını halı ve kilimler oluşturmuştur. Uşak yöresinde kadınlar tarafından dokunan halılarda hammadde olarak tamame koyun yünü kullanılıyordu. Halılarda kullanılan farklı desenler ve renkler çivit, kırmızı, kök boya, bakkam ve “yellow berries” denilen bitki meyvesinden elde ediliyordu. Kullanılan renkler dayanıklı; dokumada kullanılan iplikler dayanıklı; ve boyut olarak emsallerinden daha uzundular.¹⁵ Bazı yabancı gözlemcilere göre Türk halılarının mükemmelliği kullanılan malzemenin kaliteli olmasından kaynaklanıyordu.¹⁶ 19. yüzyıl başlarında dışarıya pazarlanmak üzere getirilen halılar İngiltere ile birlikte Hollanda, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ihraç ediliyordu.¹⁷

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptığı ithalatı Osmanlı gümrük kayıtları üzerinden de kısmen ve bölgesel olarak takip edebilmek mümkündür. 18. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu'ndan yapılan ihracatta Selanik ve İzmir olmak üzere başlıca iki limanın ön plana çıktığı; Selanik hem deniz, hem de Orta Avrupa'ya kara yoluyla mal sevkiyatının yapıldığı bir merkez olarak hatırlanırken, İzmir'in bütün Anadolu için bir çıkış kapısı olduğu ve sadece deniz yoluyla ihracat yapıldığı bilinmektedir. Bu şartlar altında İzmir yoluyla 1768-76 döneminin ihracat rakamlarına bakmakta fayda vardır. İngiliz gümrük kayıtlarından elde edilen veriler ile İzmir merkezli Osmanlı gümrük kayıtlarından elde edilen sınırlı verinin karşılaştırılması halinde, mal kompozisyonu bakımından benzer sonuçlara ulaşılabacağı anlaşılmaktadır.

¹⁵ Dearborn, *Memoire*, p. 75.

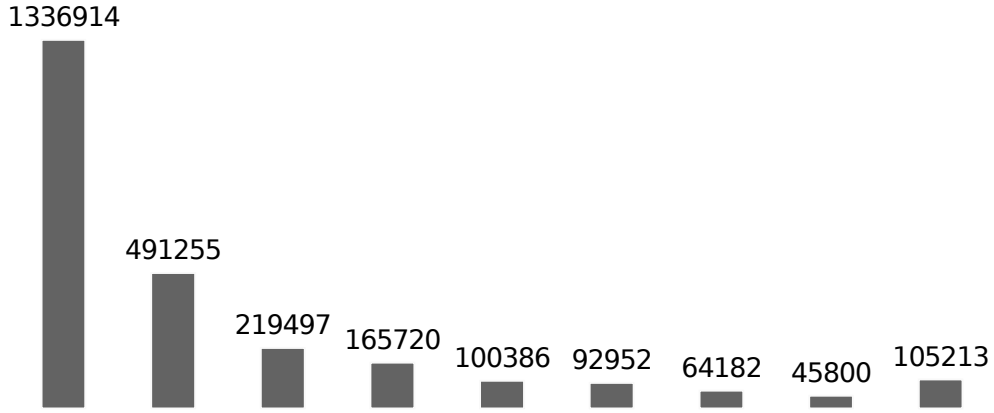
¹⁶

William Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, London 1809, p. 202.

¹⁷

Dearborn, *op.cit.*

Gemilerle Osmanlı Devleti'nden İthal Edilen Mallar, H. 1181-1189

Kaynak: BOA. MAD.d 21637; D.MMK.d 22809, 22810, 22812, 22817, 22818, 22864, 22869, 22871, 22872, 22873, 22874, 22880, 22883; D.BSM.d 4533, 4535

Diğer: Ketre, Alaca (Manisa), palamut, afyon, kıl (saç vs.), yapağı, salep, elvan, dimi, hurda harir, harnup, kösele, mahmude, bogasi, sünger, kasnı, zerdeçav, telatin, alacehr, güherçile, mazi, çemşir, asfor boya, teremendi, ceviz tahta, isfengar, kösele.

Yukarıdaki veriler, H. 1181-1189 (1768-76) yılı boyunca İzmir iskelesinden mal olarak ayrılan İngiliz bandıralı 61 gemiye aittir. Gemilerde 257 tüccara ait ticaret eşyası mevcuttur. Gemilerden tamamına yakının varış yeri İngilteredir.

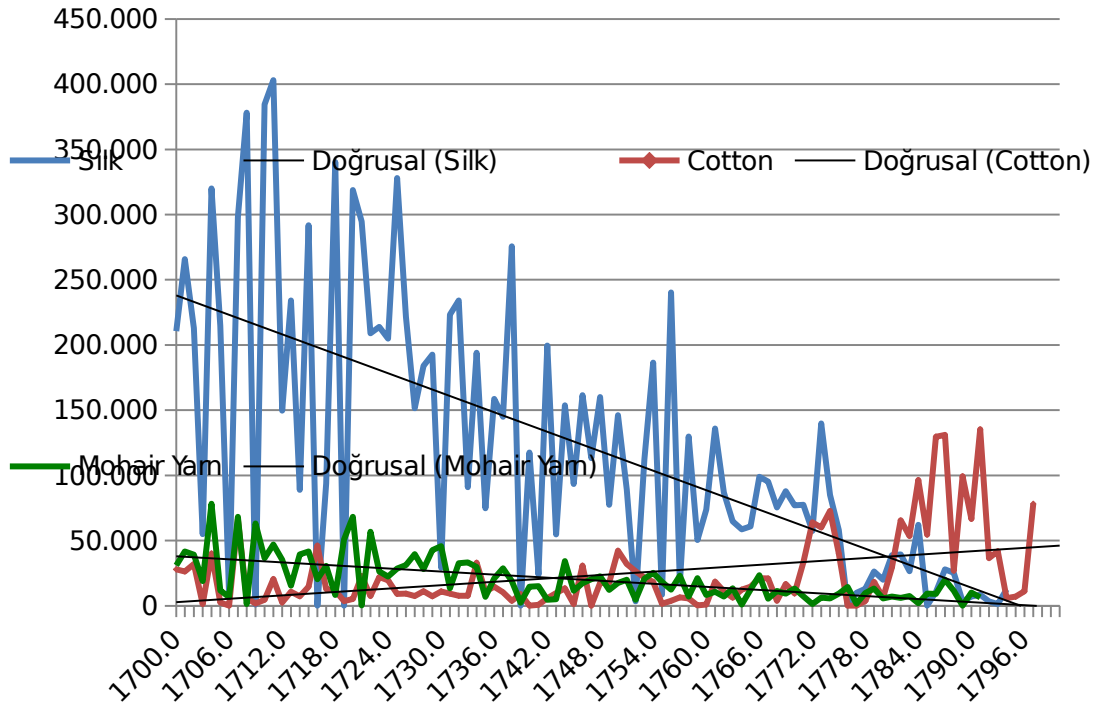
Daha ilk bakışta, Osmanlı Devleti'nden ithal edilen ticaret maddelerinin tamamına yakının tekstil ürünlerinden ibaret olduğu görülür. Tekstil ürünleri içerisinde de, ithalatın yaklaşık yarıya yakınına oluşturan ham pamuk ilk sırada yer almaktadır. Ham pamuğu, yarı mamul ticaret maddeleri olarak değerlendirilebilecek tiftik (yün) ipliği takip etmektedir. Pamuk ve yün ipliğinin ardından, genel olarak İzmir ve çevresi ile özdeş olduğu bilinen üzüm ve incir yer almıştır. Dördüncü sırada ise, pamuk ipliği gelmektedir. Yukarıdaki tablo, tekstil ürünlerinin hala ağırlıklı olarak hammadde yoğunluklu olduğu gerçeğini teyit etmektedir.

Benzer durum, listedeki diğer ürünleri için de geçerlidir. Dokuma sanayiinin bir yan sektörü olarak değerlendirilebilecek boya maddeleri ve kalıçe, alaca, elvan, dimi gibi cüzi oranlara sahip dokuma ürünleri bir kenara bırakılacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ihraç edilen ticaret maddeleri, ılıman iklim coğrafyasına mahsus zirai ürünler veya ecza-baharat kategorisine giren emtiadan meydana gelmektedir. Bu haliyle ortaya çıkan mal kompozisyonu, İngiliz gümrük verilerinden elde edilen tablolar ile örtüşmektedir. Tabloda anlaşılması zor olan en önemli nokta ise, tekstil ürünleri içerisinde ham ipeğin yer almamasıdır. Bu durum, bu dönemde İzmir üzerinden yapılan ham ipek ihracının neredeyse durma noktasına geldiğini göstermektedir.

İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 18. yüzyılda yapılan ticaretin genel karakteri ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptığı ithalata hakim olan trend, çok gizli kalmış bir husus değildir. 18. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan İngiltere'ye yapılan kahve, pamuk, ecza ürünleri, ipek ve meyve kurusu ihracatı, uluslararası rekabete bağlı olarak kayıplara yaşamaya başlamıştı. Bu nedenle, daha 1680'lerden itibaren Osmanlı'nın merkezinde yer aldığı Levant, İngiliz

dış ticareti için önemini kaybetmeye başlamıştı.¹⁸ 18. yüzyıl boyunca İngiltere'ye yapılan ihracatta görülen düşüş trendi, grafik XXII'ye yansıtılmıştır. Ancak aynı grafikte genel trendle örtüşmeyen eğilimleri görmek de mümkündür.

İmparatorluğu'ndan Yaptığı Tekstil Ürünleri İthalatı: 1700-1800: Ham İpek

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptığı mensucat ürünleri ithalatı, tutarsız eğilimler arz eder. İlk bakışta, genel bir düşüşten bahsetmek mümkündür. Ancak ticaret maddelerinin ayrı ayrı ele alınması durumunda farklı sonuçlara ulaşılır. Ham ipek söz konusu olduğunda, genel olarak araştırma dönemi boyunca keskin bir düşüşten bahsedilebilir. Aynı düşüş trendi, daha az belirgin olmakla birlikte, tiftik ipliğinde de gözlemlenmektedir. Hammadde ve yarı mamul haldeki bu iki önemli ticaret maddesine ait trendleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ihrac kapasitesindeki bir daralma olarak görmek mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan ham pamuk ihracatında son dönemlerde görülen artış ise, başka değerlendirmeleri zorunlu kılar.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan ipek ithalatının azalmasının nedenlerine yukarıda kısmen temas edilmişti. Grafik XVII'ye daha dikkatli bakılacak olursa, aslında ipek ithalatındaki düşüş eğiliminin çok daha erken tarihlerde başladığı anlaşılmaktadır. Grafikte, en azından düşüş trendinin 1730'lardan itibaren hissedilir hale geldiği ve yüzyılın ikinci yarısında daha da belirginleştiği görülmektedir. Yeni arz bölgelerinin bulunması, pamuklu ve yünlü dokuma sanayilerinden gelen rekabet ve mensucat ve

18 Ralph Davis, "English Imports from the Middle East 1580-1780", in M.A. Cook (ed), *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, (London: Oxford University Press, 1978), p. 201.

konfeksiyon sektörüne yeni modaların hakim olmaya başlaması, bu azalmada belirleyici olmuşa benzemektedir.

İlk zamanlarda Fransız ve İtalyan tekstil ürünlerinin rekabeti, 18. yüzyılda Hindistan ve Çin'e kaydı.¹⁹ 1730'lardan itibaren Osmanlı pazarında İran ipeğinin tedarikinde yaşanan sıkıntılar, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptığı ithalatı tamamen ortadan kaldırmadı; ancak fiyatlar yükselme eğilimine girdi. Aynı esnada Bengal ipeğinin kalitesinin artırılması ve İngilizler'in Bengal üzerindeki kontrollerini sıkılaştırmaları, Osmanlı pazarından ithal edilen ipeği yabancı rekabete karşı daha kırılgan hale getirdi. 1752'den itibaren Çin'den külliyetli miktarlarda ipek getirilmeye başlanması, durumu daha da kötüleştirdi. Artan maliyetlerle birlikte, 1750'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithal edilen ipek İngiltere için cazip olmaktan çıkmaya başladı.²⁰

İngilizler tarafından ithal edilen Osmanlı ipeği orta kalitede bir üründü ve kurdela ve şerit, düğme, çorap ve ipliklerde kullanılıyor. Ancak 18. yüzyıl sonlarında pamuk ve yünlü çoraplar ipekli ürünlerin yerini almaya ve metal düğmelerin kullanımı yaygınlaşmaya başlayınca, Osmanlı ipeğinin ithalatı daha da azaldı.²¹

Osmanlı pamuğunun ithalatında yüzyılın sonlarına doğru görülen artış, doğal olarak İngiliz pamuklu sanayiinin aynı dönemde ham pamuğa duyduğu ihtiyacın artmasını ve artan talebin Osmanlı pazarı üzerindeki etkisini akla getirir. İngiltere ve Fransa'nın 18. yüzyıl başlarında pamuk ithalatına koydukları sınırlamaların kaldırılması, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yapılan pamuklu dokuma ihracatının artmasına yol açmıştır. 1780'lerden sonra ise, daha çok merkezi Hindistan olan uluslararası rekabet, Suriyenin kuzeyi, Irak, Anadolu'nun güneyi, Mısır ve Yunanistan'da yetiştirilen pamuğun ithalini daha cazip hale getirmiştir. Dolayısıyla, 18. yüzyılın ikinci yarısında gelindiğinde, ham pamuk Orta Doğu'nun önemli bir ihraç maddesi haline gelmiştir.²²

19 Issawi, "Middle Eastern Trade", p. 258.

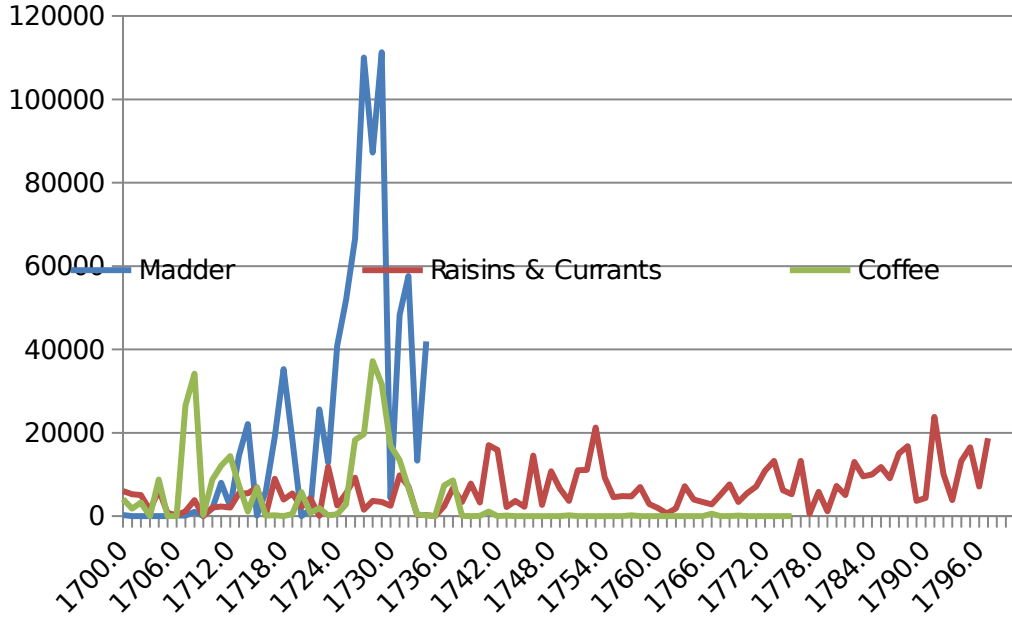
20

Davis, "Imports", p. 198-99.

21 Davis, "English Imports", p. 196-99

22 Charles Issawi, "The Decline of Middle Eastern Trade", in *Islam and the Trade of Asia* (Richards D.S. ed.), p. 258.

ratorluğu'ndan Yapılan İthalat,1700-1800 : Kök boya, Kuru üzüm & K

Source: The National Archives, CUST 3: 4-82; CUST 17: 1-22

İthal mallarının trendlerinin birbiriyle tezat teşkil eden karakteri, Tablo XVIII'de de görülmektedir. İngiliz tekstil sanayiinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerden birisi olan kök boyanın ithali, 18. yüzyıl sonlarında ciddi artışlar kaydetmiş ve 1790'ların başlarında görülmemiş seviyelere ulaşmıştır. Kök boya, 18. yüzyıl ortalarında İngiliz dokuma sanayiinde şiddetle ihtiyaç duyulan bir boya bamaddesiydi. Sanat Cemiyeti'nin yurt dışından ithal edilen ikamesi amacıyla yeni ürün ve malzemelerin üretimi için prim teklif ettiği ürünler arasında, kök boya ziraati de yer almıştı.²³ Avrupa'da savaşların sona erdiği 1760'ların ikinci yarısı, Avrupa genelinde olduğu gibi Britanya'da da çivit, kök boya, potas, arçil vb. boya maddelerine olan talebin son derece arttığı bir dönem olmuştu. Bu dönemde Britanya'da kök boyanın yetiştirilmesi için değişik teşebbüsler ortaya çıkmış; ancak bu teşebbüslerden olumlu sonuç alınamayınca, Hollanda kök boyası yerine "alizari" kırmızısı ve "Levant" kök boyasına geri dönmüştü.²⁴ Kök boya yerine başka alternatiflerinin kullanılması teşebbüsleri, esasen, 19. yüzyıl ortalarına kadar devam eden bir süreç oldu.²⁵

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithal edilen kahvenin 1730'lardan itibaren neredeyse tamamen durması, dikkat çeken diğer bir nokta olarak karşımıza çıkar.

²³ Maxine Berg, "From Imitation to Invention: Creating Commodities in Eighteenth-Century Britain", *Economic History Reviews*, LV, 1 (2002), p. 17.

²⁴ Fairlie, "Dyestuffs", p. 503, 505.

²⁵ Jurrien de Jong, "Great Britain, the Industrial Revolution and the World Economy, 1780-1914", *Leidschrift*, Jaargang 18, Nummer 2, September 2003, s. 93; Fairlie, p. 510.

Mehmet Genç'e göre, bu aslında 17. yüzyıl sonlarına kadar geri götürülebilecek bir süreçtir. 17. yüzyıl sonlarından itibaren, Yemen kahvesi Batı'nın artan talebini karşılamakta yetersiz kalmaya başlamıştır. 1730'lardan itibaren ise, ne dış talebi, ne de iç talebi karşılayabilir duruma gelmiştir. Bu durum kısmen, Osmanlı yönetiminin arz-talep dengesini ayarlayamamasından kaynaklanmıştır. Zira yüzyıl başlarında ihracata konulan yasaklar ve tüketimi vergilendirme yönündeki politikalardan istenen sonuç elde edilememiştir.²⁶ Ancak dünya genelinde yeni arz bölgelerinin ortaya çıkması, Osmanlı kahvesinin ihracını olumsuz etkilemişe benzemektedir. Osmanlı kahvesinin kahve ticaretindeki tekelinin kırılmasında Hollandalıların Uzak Doğu'da kurmuş oldukları plantasyonlar önemli rol oynadı. 1720'lerde Java kahvesinin piyasaya girmesi de fiyatları etkiledi. Kahve, 1760'larda Asya, Afrika ve Amerika'da yetiştirilmekte veya buralardan ithal edilebilmekteydi. Esasen 18. yüzyıl ortalarında kahvede uluslararası rekabet o kadar yoğun idi ki, Uzak Doğu'dan getirilen kahve Osmanlı pazarında satılabilmekteydi.²⁷

Grafik XXVIII'e bakıldığında, kuru üzüm ve kuş üzümünün 18. yüzyıl boyunca İngiltere'ye düzenli olarak ihraç edilen yegane ticaret maddeleri olduğu görülmektedir. Bununla birlikte 18. yüzyılın son 20 yılı içerisindeki hafif artış trendi de gözlerden kaçmamaktadır. İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'ndan yaptıkları ve tamamen Ege adaları ve Yunanistan ana karasıyla sınırlı olan kuru meyve ithalatının eski bir geçmişi olmuştur. Ancak Anadolu kıyılarından İzmir yoluyla yapılan kuş üzümü, incir ve kuru üzüm ihracatı, 17. yüzyıl ortalarından itibaren gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ancak Osmanlı yönetiminin 1670'larda bu ticarete getirmiş olduğu sınırlamalar, yapılan ithalatın 1680'lerden itibaren azalmaya başlamasını beraberinde getirmiştir.²⁸

26 Genç, "Café", pp. 161-2, 166-7;

27

Issawi, "Middle Eastern Trade", p. 255-56; Cox, "Coffee"

28 Davis, "Imports", p. 201.

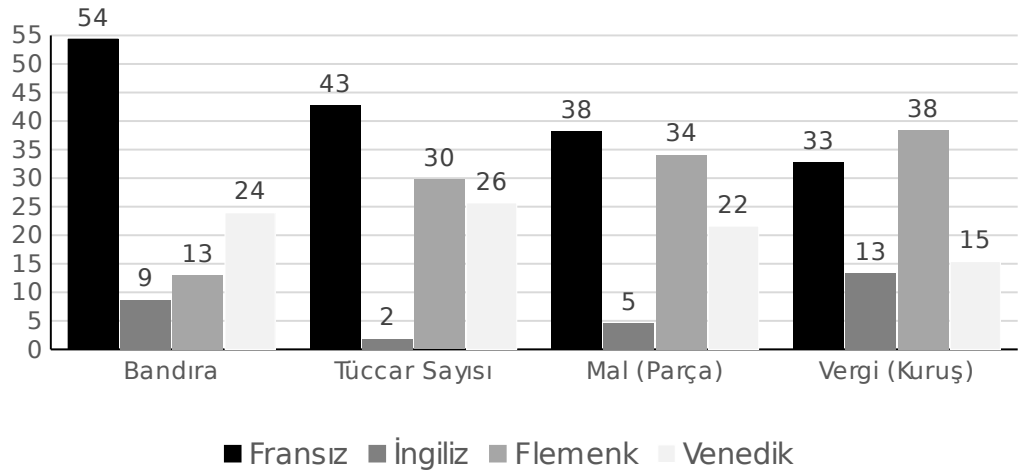
V. TARTIŞMA VE SONUÇ

18. Yüzyıl Osmanlı dış ticareti, esas itibarıyla genel karakterini çizebildiğimiz bir sahadır. Bunun için Osmanlı Devleti ile Batılı devletler arasında mübadeleye sahne olan malların yapısı; ithalat ihracat dengesi ve ticaret hacmi ile ilgili hacimli bir literatür mevcuttur. Osmanlı Devleti'nin Batı dünyası ile 18. yüzyıl boyunca yaptığı ticareti ülke bazında inceleyen araştırmalar olduğu gibi, yoğun ticarete sahne olan liman kentlerini merkeze alan monografik çalışmalar da mevcuttur. Sözü edilen araştırmalar arasında, İstanbul üzerinde yoğunlaşan Robert Mantran ve Edhem Eldem'in araştırmaları; Nicholas Svoronos'un Selanik ile ve Elena Frangakis Syrett'in İzmir ile ilgili çalışmaları, akla ilk gelenler arasındadır. Zikredilen araştırmaların hepsi, temelde yabancı kaynaklara dayanarak kaleme alınmıştır.

Bu proje Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında 18. yüzyıl boyunca gerçekleşen ticarete, ithalat-ihracat dengesi ve mal yapısını, istatistiksel olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu amacın gerçekleştirilmesinde ağırlıklı olarak İngiliz gümrük kayıtlarına dayanılmış; ancak Osmanlı gümrük kayıtlarından da, Osmanlı-İngiliz ticaretiyle ilgili bu güne kadar kaleme alınan araştırmaların hiç birinde görülmediği kadar yararlanılmıştır.

Proje kapsamında yararlanılan Osmanlı gümrük kayıtları, bilhassa ikili ticaretin liman bazında genişlemesi ve daralmasının ortaya konması bakımından yararlı olmuştur. Bu güne kadar herhangi bir araştırmada kullanılmamış olan bazı gümrük kayıtlarına yakından bakılması bile, Osmanlı-İngiliz ticaretinin 18. yüzyıl Osmanlı dış ticaretinin nereye oturduğunu göstermesi bakımından fikir vericidir. Bu noktada, *Araç ve Yöntem* başlığı altında kısaca temas edilen ve 18. yüzyılın ilk yarısına dair bazı gümrük kayıtlarından oluşturan aşağıdaki tablolara göz atmakta fayda vardır.

Şekil XXI: Osmanlı İskelelerinden Yapılan İhracata İlişkin Bazı Oranlar(%)

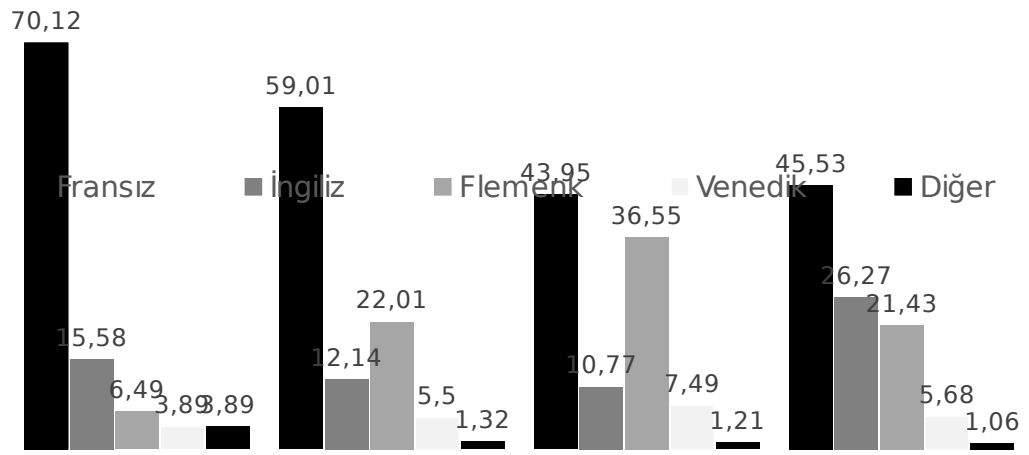

Kaynak: **BOA. D.HMK 22085** (H. 1137 Şevval-Zilkade), **KK.d 5239** (H. 1138 Rebiulahir-Cemaziyelevvel), **D. HMK 22096** (H.142 Zilkade), **D.HMK 22097** (H.1143 Safer); **D.HMK 22106** (H.1147 Rebiulevvel-

Cemaziyelevvel), **D.BŞM.d 41016** (H. 1147 Cemaziyelevvel); **D.HMK 22111** (H. 1149 Cemaziyelevvel), **D. HMK 22113** (H. 1150 Rebiulevvel), **KK.d 5239** (H. 5239 Rebiulahir-Cemaziyelahir)

Yukarıdaki şekil, H. 1137 ve H. 1150 yılları arasında Osmanlı iskelelerinden mal alan 46 gemi; bu gemide malı taşınan 655 tüccar, bu tüccarlara ait 1393 parça mal ve bu mallardan alınan vergilerin bilgileri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Şekil XXIX'de açık olarak görülmektedir ki, 18. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı iskelelerinden yapılan ithalatta Fransızların gemi, tüccar sayısı ve mal miktarı (parça) bakımından üstünlüğü vardır. İngilizler ise, gemi sayısı bakımından oldukça gerilerde, tüccar ve mal (parça) bakımından ise iyice diplerdedir. Buna mukabil mallardan alınan vergiler söz konusu olduğunda İngilizler'in payı biraz artmıştır. Kabaca aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na mal getiren gemilerin ve bu gemilerin mal, tüccar ve vergi bilgilerine göz atmak, bu noktada daha anlamlı gözükmektedir.

Şekil XXX: Osmanlı İskelelerine Yapılan İthalata İlişkin Bazı Oranlar(%)

Kaynak: **BOA. D.HMK 22085** (H. 1137 Şevval-Zilkade), **KK.d 5239** (H. 1138 Rebiulahir-Cemaziyelevvel), **D. HMK 22096** (H.142 Zilhicce), **D.HMK 22097** (H.1143 Safer); **D.HMK 22106** (H.1147 Rebiulevvel), **D.BŞM.d 41016** (H. 1147 Şaban-Ramazan); **D.HMK 22111** (H. 1149 Rebiulevvel), **D.BŞM.d 41056** (H. 1150 Cemaziyelevvel), **D. HMK 22113** (H. 1150 Cemaziyelevvel), **KK.d 5239** (H. 5239 Receb)

Şekil XXX'a bakıldığında, ithalattaki durumun ihracattaki durum ile temelde aynı olduğu gözükmektedir. Gemilerin bandıraları, tüccar sayısı, getirilen mal miktarı (parça) ve mallardan alınan vergiler söz konusu olduğunda, Fransızların her kategorideki üstünlüğüne karşılık, İngilizler Hollandalılar ile rekabet halindedirler. Ancak daha da ilginç olanı, bir önceki şekilde de görüldüğü gibi, İngilizlerin payı, mallardan alınan vergiler söz konusu olduğunda artmaktadır. Esasen bu 18. yüzyıl boyunca oluşturulacak benzer tabloların helpsinden elde edilecek ortak sonuçtur. Bu araştırmada, 1768-1776 arası dönemi kapsayan tablonun oluşturulması sırasında, İngilizleri aynı dönemde diğer Avpalı tüccarlarla kıyaslayan başka tabloların oluşturulması öngörülmüştü. Ancak henüz bu aşamaya gelinmemiş olmasına rağmen, hal-i hazırda bu rahatlıkla iddia edilebilecek durumdadır. Bu konu ile ilgili olarak, Küçükkalay da, İstanbul ilgili çalışmasında İngilizlerin vergi üstünlüklerine atıfta bulunmuş ve bu üstünlüğün büyük ölçüde son dönemde Osmanlı piyasasına giren sömürge mallarından kaynaklandığını ima etmiştir. Bu yargı büyük ölçüde doğru olmakla birlikte, İngilizlerin daha erken dönemlerde yüksek vergi ödenen kıymetli

eşyalar getiriyor olmaları, katma değeri yüksek endüstriyel ürünlerin ağırlığıyla da açıklanabilir.

Bu proje, barındırdığı muhtemel pek çok eksikliğine rağmen, pek çok ilklerin gerçekleştirildiği, bilinmeyenlerin ilk kez gün yüzüne çıkarıldığı ve hakiki anlamda ciddi bir emeğin ve titiz çalışmanın ürünüdür.

İngiltere yapılan ticaretin yıl bazında ithalat-ihracat rakamları ve ticaret hacmi ile tam olarak ortaya konmuş olması, sadece Osmanlı-İngiliz ticareti ile ilgili bir durum değil; Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda Batılı bir devlet ile yapmış olduğu ticarete dair ilk teşebbüs olarak değerlendirilebilir.

18. yüzyıl boyunca Batılı devletlerle yapılan ticarete mübadeleye sahne olan önemli ticaret maddelerinin ithalat ve ihracat için trendlerinin ayrı ayrı grafiklere dökülmesi, bu araştırma ile yapılmıştır. Bu araştırma ile, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan ticarete herhangi bir yıla ait mal kompozisyonu çizebilecek hale gelinmiştir. Belirli dönemler için ve belirli mallar için de, gemi sayıları, mal miktarları ve malların değerleri mukayese edilebilecek durumdadır.

Bu tespitlerden sonra, proje ile 18. yüzyılda Osmanlı-İngiliz ticaretine dair elde edilen önemli sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Osmanlı-İngiliz ticareti 18. yüzyıl boyunca düşme eğiliminde olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz dış ticareti içerisindeki payı yüzyıl boyunca kayda değer biçimde daralmıştır.

İki ülke arasındaki mübadele büyük ölçüde mensucat ürün veya hammaddelerinden meydana gelmiştir.

İthalat ihracat dengesi İngiltere'nin aleyhine; Osmanlı İmparatorluğu'nun lehine şekillenmiştir.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı ihracat büyük ölçüde mamul mallardan meydana gelmiştir. Buna karşılık Osmanlı ihraç maddeleri temelde hammadde niteliğindedir. Osmanlı ihraç maddeleri içerisinde mamul ve yarı mamul malların oranının, yüzyıl boyunca hissedilir şekilde düştüğü görülmüştür.

18. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, iki ülke arasındaki ticarete yüzyıl geneline hakim olan modelin değişmeye başlamış; İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ipek ithal edip bunun karşılığında yünlü ihraç ettiği iki yönlü ticaret karakteri son bulmuştur. Bunun yerine, bir yandan İngiltere'nin gelişme gösteren sanayi kollarında ihtiyaç duyulan hammadde ithali artmaya başlamış; diğer yandan da gelişme içerisindeki yeni endüstri dallarının mamulleri ve sömürge ürünlerinin toplam ticaret hacmi içerisindeki payı artmaya başlamıştır.

İçerisinde gıda ürünlerinin önemli bir yer tuttuğu Osmanlı Akdenizi'ne mahsus ılıman iklim meyve ve ürünlerinin ticareti, 18. yüzyıl boyunca ticaret karakterinde meydana gelen değişikliklerden fazla etkilenmemiştir.

Genel olarak iki ülke arasındaki ticarete Osmanlı İmparatorluğu'nun daha edilgen bir role sahip olduğu ve uzun vadede ticaretin İngiltere'nin lehine hizmet edecek şekilde seyrettiği anlaşılmıştır.

Proje ile ulaşılan ve yukarıda özetlenen sonuçların değerlendirilmesi ve bu güne kadar yapılmış olan diğer analizlerle mukayesesi, şüphesiz tam olarak başarılabilmiş değildir. Elde edilen sonuçların, her iki ülkenin kendi iç dinamikleri ve ekonomik şartları; iktisat politikaları; üretim teknolojileri; sanayisi; tüketim alışkanlıkları; siyasi istikrarı; küresel ticarete meydana gelen değişimler; taşımacılık ve nakliye imkanları; maliyetler, vergiler vb. hususları dikkate alarak çok daha kapsamlı olarak ele alınması elbette faydalı ve gereklidir. Bu tür daha derinlikli olarak yapılacak yeni

alışmalar için de bu proje çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmanın esas teşkil edeceği m edilir.

KAYNAKÇA

ARşİV KAYNAKLARI

A) İNGİLİZ MİLLİ ARşİVİ

The National Archives, Ledgers of Imports and Exports, CUST 3:1-82; CUST 17: 1-22

B) BAşBAKANLIK OSMANLI ARşİVİ

D.BşM.d: 41034, 41056, 4535, 4533, 4542, 7038, 7044, 7061

D.BşM.İGE.d 17169, 17200, 17206, 17207

D.MMK.d 22809, 22810, 22812, 22816, 22817, 22818, 22864, 22869, 22871, 22872, 22873, 22874, 22879, 22880, 22883, 22947, 22959, 22968, 22979, 22990, 22993, 22998, 23002, 23006

D.MMK.İGE.d 22947, 22956, 22960, 22961, 22971, 22977, 2300, 23002, 23468, 23469, 23475, 23476, 23488, 23514, 23518, 23534, 23538

D.HMK.d 22085, 22092, 22095, 22096, 22097, 2106, 22109, 22111, 22111A, 22113, 22156, 22160, 22161, 22162, 22163, 22164, 22166, 22167, 22177, 11212, 22214, 22215, 22216, 22216, 22222, 22226, 22230, 22234, 22237, 22238, 22239, 22244

KK.d 5228, 5239

MAD.d 3552, 21637

C.ML 378/15516

C.İKT. 1469, 1573

MATBU ESERLER

C. H. Kauffmann, *The Dictionary of Merchandize and Nomenclature*, fourth edition, London 1815.

Charles Issawi, "The Decline of Middle Eastern Trade", in *Islam and the Trade of Asia* (Richards D.S. ed.)

Cox, Nancy and Karin Dannehl. *Dictionary of Traded Goods and Commodities, 1550-1820*. University of Wolverhampton, 2007

Henry A. S. Dearborn, *A Memoir on the Commerce and Navigations of the Black Sea and the Trade and Maritime Geography of Turkey and Egypt*, Vol. II, Boston 1819.

Jurrien de Jong,. "Great Britain, the Industrial Revolution and the World Economy, 1780-1914", *Leidschrift*, Jaargang 18, Nummer 2, September 2003.

Kocakaplan, Saim Çağrı. *İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

Küçükkalay, Abdullah Mesud ve Numan Elibol. "Ottoman Imports in the Eighteenth Century, 1771-72", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 5, 2006, p. 723-740

_____, "Imports to Smyrna between 1794 and 1802: New Statistics from the Ottoman Sources", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 51 (2008), p. 1-26

_____, "İzmir Efrenç Gümrüğü'ne Ait Bir İrad Defterinin Analizi ve Ticarete İlişkin Sonuçları (1797-1799)", *Belleten*, LXX, 257 (Nisan 2006), s. 265-288.

_____, "İzmir Efrenç Gümrüğü Mukataası'na Ait 1802-1805 Tarihli 15 Adet Defterin Analizi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16, İstanbul 2004, s. 215-235.

_____, "Farklılıkları Bağlamında Osmanlı İstanbulu'nda İthalat: İzmir ile Bir Karşılaştırma (1793-1803)", *Osmanlı Araştırmaları*, XLI (2013), s. 321-359.

Maxine Berg, "From Imitation to Invention: Creating Commodities in Eighteenth-Century Britain", *Economic History Reviews*, LV, 1 (2002), p. 17.

Mehmet Genç, "Contrôle et Taxation du Commerce de Café dans l'Empire Ottoman a la Fin du XVIIe -Première Moitié du XVIIIe Siècle", in M. Tuchscherer (ed), *Le Commerce du Cofè avant l'ère Plantations Coloniales: Espaces, Réseaux, Sociétés (XVe-XIXe Siècle)*, Institut Français d'Archéologie Orientale, Cahier des Annales Islamologiques 20 (2001)

Paul Masson,. *Histoire du Commerce Française dans le Levant au XVIIIe Siècle*, Paris 1911.

Ralp Davis, "English Imports from the Middle East 1580-1780", in M.A. Cook (ed), *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, (London: Oxford University Press, 1978)

Ralph Davis, "English Foreign Trade, 1700-1774", *The Economic History Review*, New Seris, Vol. 15, No. 2 (1962)

Ralph Davis, *Aleppo And Devonshire Square*, Macmillan, London 1967

S. D. Smith, "Prices and the Value of English Exports in the Eighteenth Century: Evidence from the North American Colonial Trade", *The Economic History Review*, New Series, Vol. 48, No. 3 (Aug., 1995)

Susan Fairlie, "Dyestuffs in the Eighteenth Century", *The Economic History Review*, vol. 17, No 3, 1965

William Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, London 1809, p. 202.

TÜBİTAK
PROJE ÖZET BİLGİ FORMU

Proje Yürütücüsü:	Prof. Dr. EROL ÖZVAR
Proje No:	113K149
Proje Başlığı:	18. Yüzyıl Osmanlı-İngiliz Ticareti
Proje Türü:	1001 - Araştırma
Proje Süresi:	16
Araştırmacılar:	NUMAN ELİBOL
Danışmanlar:	
Projenin Yürütüldüğü Kuruluş ve Adresi:	MARMARA Ü. İKTİSAT F. İKTİSAT B.
Projenin Başlangıç ve Bitiş Tarihleri:	01/09/2013 - 01/01/2015
Onaylanan Bütçe:	78243.0
Harcanan Bütçe:	26127.66
Öz:	Bu araştırma 18. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında yapılan ticareti birinci el kaynaklara göre analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönde belirlenen öncelikli hedef, ticaretin genel karakterini tespit etmek olmuştur. Bunun için iki bölge arasındaki ticaretin hacmi, ticaret dengesi ve mal kompozisyonu ortaya çıkarılmıştır. Bununla birlikte, yararlanılan kayıt türünün sistematığına bağlı olarak, belirli dönemlerde gemi sayısı, tonaj ve miktar bilgileri de dikkate alınmıştır. Daha sonra ticarete hakim olan uzun vadeli trendlere bakılmış ve bu trendlerin zaman içerisinde geçmiş olduğu değişiklikler ele alınmıştır. Söz konusu değişiklikler temelinde de, ikili ticaretin evrimi tanımlanmaya çalışılmıştır. Araştırmaya esas teşkil eden kaynak malzemenin tamamına yakını gümrük kayıtları teşkil etmiştir. Bu kayıt türü ile ilgili olarak, yüzyılın geneline yakınında İngiliz kaynaklarına müracaat edilmiş; ancak 18. yüzyıl sonları için Osmanlı gümrük kayıtlarından da yararlanılmıştır. Yüzyıl sonları için, iki farklı kayıt türünden elde edilen bulguların karşılaştırılması yoluna da gidilmiştir. Araştırma sonunda, 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere arasında yapılan ticaretin büyük ölçüde tekstil (mensucat) ürünlerinden meydana geldiği; ticaret hacminde düşüş eğilimin hakim olduğu; Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde hammadde ihraç edip mamul mal ithal ettiği; ve ithalat-ihracat dengesinin Osmanlı Devleti'nin lehine olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Ancak farklı mal guruplarına ait ticaret trendlerinin ayrı ayrı ele alınması halinde, 18. yüzyılın sonlarına doğru yüzyılın geneline hakim olan bu klasik görüntünün değişmeye başladığı; tekstil ürünlerinin toplam ticaret hacmi içerisindeki payının azalmaya başladığı; sömürge ürünlerinin toplam ticaret hacmi içerisindeki payının arttığı; bu artışın, dönemin inkişaf içerisindeki metalürji, tekstil vb. sanayi dallarının hammadde veya ürünlerine de yansıdığı görülmektedir.
Anahtar Kelimeler:	Osmanlı, İngiltere, Dış Ticaret, 18. Yüzyıl, Gümrük
Fikri Ürün Bildirim Formu Sunuldu Mu?:	Hayır